

Lamed

*List za radoznale
Izabrao i priredio Ivan L Ninić*

Godina 15

Broj 7

Jul 2022.

Donatela Di Čezare

Što znači biti pacifist

Postoji jedna veoma raširena metafora koja se tiče rata, metafora magle. Rat je prvenstveno magla, naime ratni kontekst: kontekst onoga koji više ne razlikuje i, dakle, podupire konfuziju. Mogli bismo reći da je to neka vrst mentalne lijenosti onoga koji ne vrši razlikovanja, razlikovanja koja su pak važna za misao, ali i za život. Općenito se kaže da bi prva žrtva rata imala biti istina, ali u stvarnosti - kad se bolje pogleda - prva žrtva rata jest, tome naprotiv, mišljenje. Gdje je tu mentalna lijenost? Mentalna lijenost svojstvena je onima koji, na primjer, ne razlikuju Putina i Hitlera, koji povijesni kontekst, na primjer, 1938. godine svode na sasvim drukčiji kontekst, kontekst 2022. U tom smislu, magla je svakako i slika sljepoće. Rat je sljepoća i mogli bismo već reći da mir jest borba protiv sljepoće. Što znači sljepoća? Sljepoća znači obamrlost, sljepoća znači ukočenost, ukrućenost. Ukrućenost što je živimo i ovih dana, militarizacija frontova i binarna shema onoga koji silom prilika nameće da se bude na jednoj strani fronte, onoga koji nameće svrstavanje. Ili si na strani Ukrajinaca ili si na strani Putina.

Što je ova binarna shema rigidnija, to je sramotniji način na koji se pacifiste uzima na nišan. Pacifisti su oni koji se ne svrstavaju ni na jednu ni na drugu stranu i zato moraju podnositi tolike uvrede. Uvrede, na primjer, da su kukavice i cinici, da su naivni. Naprotiv, biti pacifist danas znači imati mnogo hrabrosti. Da biste bili pacifist, morate imati hrabrosti i također morate imati dobre prijatelje, dobre drugove s kojima možete razgovarati, s kojima se čak možete i sukobljavati. Potrebno je samo oporeći ratni poredak militarizacije, i u tom smislu pacifizam nipošto nije ekvidistanca, nego je ona distanca koja je zapravo distanca mišljenja, distanca koja omogućuje zastavljanje nasilja, koja dopušta razmišljanje. I prije svega, omogućuje nam da izbjegnemo ono što je

danas iznimno opasno, naime pojednostavljanja, prečice, prosta rješenja. Najteži je put uvijek put kompleksnosti: preispitivanje uzroka, jer samo oni koji uzroke propituju mogu obratiti pažnju i na rješenje. I onda, naravno, istina je, pacifisti su "kompleksisti", zagovornici kompleksnosti, kako je to netko ovih dana ponovno lansirao, upravo zato što ne vole simplifikaciju.

Danas znamo da postoji još jedna velika opasnost, opasnost od mistifikacije. Mistifikacija je, sad već godinama, vrlo opasna, vrlo rizična politička figura. S tim u vezi, mora se reći, mora se naglasiti, kada, na primjer, koristimo simbole ili boje unutar javnog prostora, to ima simboličku vrijednost, ima političku vrijednost. Tako, na primjer, onoga tko podiže nacionalnu tkaninu, onu Ukrajine, ja ga poštujem, to je u redu, ali on nije pacifist. Tko na nekom trgu plješće lideru naoružane nacije koji traži još oružja, nije pacifist: to bi bila ozbiljna mistifikacija. U redu je, naravno, braniti napadnuti narod, ali problem, kao što znamo, koji nameće razmišljanje, koji nameće mišljenje, jest da li se brani napadnuti narod s više oružja, s više nasilja ili, naprotiv, s naglim mirom. Mistifikacija, dopustite mi reći, jest mistifikacija onih koji, na primjer, mašu imenom Gina Strade (znameniti talijanski kirurg i mirovni aktivist, prim. prev.), kao što se događalo posljednjih dana, zauzimajući sasvim suprotnu poziciju od pacifizma.

I, što je važno, ne postoje različiti pacifizmi: ne postoji, kako se želi vjerovati, "integralistički, fundamentalistički pacifizam" u odnosu na neki pretpostavljeni oštromniji, smotreniji, prikladniji pacifizam. Onaj tko podržava oružano suprotstavljanje, onaj tko podržava slanje oružja, nije pacifist. Ili oružje ili mir. Naoružani pacifizam, ratoborni pacifizam jest oksimoron, to je kontradikcija u terminima, i stoga nas to ne smije zavesti, što znamo nažalost i od onoga što se dogodilo u Evropi u dvadesetom stoljeću. Jer oni koji su se dali zavesti, upravo pacifisti, koji su, na primjer, već u Prvom svjetskom ratu postali intervencionisti, kolaborirali su u razaranju. Stoga oprez, izadimo iz tih slučajnih okolnosti koje nas tjeraju

da budemo na strani onih koji čine nasilje ili onih koji ga trpe.

Danas zadatak, prvi zadatak, pacifista jest dekonstruirati i demontirati ratnu propagandu, propagandu koja svakim danom postaje sve nasilnija i sveobuhvatnija. Propaganda, riječ propaganda je važna, ona ne znači samo širenje vijesti, propaganda znači i konsolidiranje, jer propaganda konsolidira frontove, konsolidira postrojavanja i naravno doprinosi retorici, ukrućenosti riječi. Retorika je način na koji se danas koristi riječ "predaja". Riječ "predaja", predati se, dio je militarističkog jezika, dio je jezika rata i koristi se umjesto pregovora, pregovaranja. Onaj koji je pacifist vjeruje u pregovaranje i prije svega vjeruje u riječ "preko fronta", a time i u mogućnost prevladavanja nasilja koje je uvijek gruba neposrednost. To upravo znači obratiti pažnju na pregovaranje, gledati na pregovore kako se ne bi izgubilo još više ljudskih života i nadasve kako bismo izbjegli nepotrebno žrtvovanje.

Empatija? Ovih sam dana vidjela, kao i svi, slike koje nam izazivaju tjeskobu, slike koje nas bole, slike - na primjer - bespomoćnih starijih ljudi koji su ostali sami, kojima nitko ne može pomoći pod bombama... Tko ne osjeća tjeskobu? Tko ne osjeća bol? Ali, budite oprezni, jer empatija i samo empatija je opasna, jer uvijek je potrebno razmišljati, jer korak prema automatskoj identifikaciji jest kratak korak. Na primjer, ne identificiram se s onima koji se proglašavaju herojima, s uniformiranim Ukrajinčima i s uniformiranim Rusima koji se, veličajući riječi nasilja nacionalističkim pjesmama, bore za svoju zemlju. I željela bih reći: *nikad se ne diviti nasilju! Nikad ne mrziti neprijatelje!*

Donatella Di Cesare

Filozofkinja Donatella Di Cesare je proteklih meseci u italijanskoj štampi ispisala niz priloga o rusko-ukrajinskom ratu, zastupajući naglašeni pacifistički stav.

Elio Kapućio

Balkanska Odiseja Predraga Fincija

U Italiji je objavljena knjiga *O kolodvoru i putniku* Predraga Fincija (La stazione e il viaggiatore). Prijevod: Paolo Mario Rocco i Božidar Stanišić, fotografije na naslovnici i u knjizi: Milomir Kovačević Strašni. Edizioni Il Foglio, Piombino, provincija Livorno, 2022.

Ovo je predgovor knjizi talijanskog filozofa Elia Cappucia, objavljen sada i u najnovijem broju mostarskog časopisa *Motrišta*, a u prijevodu Tvrtka Klarića.

Povratak u Sarajevo, koje je morao napustiti, odabравši da živi u egzilu u Londonu, za Predraga Fincija poprima formu autobiografske pripovijesti i unutrašnjeg traganja. Moj je grad, piše on, moja slika historije, jer rodni grad „postaje mjera za svaki drugi“ grad, njegovo duhovno središte.

Grad je za Fincija iskustvo drugoga, urbs i ethos zajedno, urbs kao arhitektonska i urbanistička baština, a civitas kao zajednica. Grad se podudara, po njegovom mišljenju, s idejom koju o gradu imamo, s potkom odnosā unutar kojih se osoba oblikuje, u kinu, u parku, u svim ambijentima u kojima se ljudi prepoznaju. Po bibliotekama Finci je sretao „žive duše, sva bića nebeska i zemaljska“, u kinu je prepoznao mjesta gdje svaki gledatelj može naći svoj svijet, ali i njegovu prividnost, projiciranu na ekran. Svatko nalazi sebe u spletu puteva koji otvaraju bezbrojna značenja, poput starih ljubavi „u kojima ostadoše mnogi naporavnani računici“. U sjećanje mi naviru stihovi iz *Fervor de Buenos Aires*, gdje je Borges pisao da su putevi njegovoga grada odavna postali njegova „utroba“.

Park, kojem Finci posvećuje snažne stranice, nudi prostore za časove društvenosti, ali i samotnjačke meditacije. Vrt u sebi ima arhetipsku dimenziju, koja u Edenu nalazi svoju idealnu predodžbu. Savršenstvo se može identificirati s porijeklom, kojemu se želi vratiti e da bi se izbavilo od degenerativnog procesa, ali se može utjeloviti u utopiji idealnog svijeta, koji se želi ostvariti kao alternativa opresivnoj zbilji. Odatle proizilazi da vrt može odražavati postojeći red, a može da bude i simbol novoga poretka, protivnost statusu quo.

Finci razlikuje privatni aspekt vrta od od javnog aspekta parka. Vrata vrta otvaraju se samo prijateljima, dok su gradski parkovi, suprotno tome, otvoreni svima, pa u njima svatko može naći svoju ugodnu oazu. U parku se susreću priroda i ljudska ruka, „ono što priroda jest, ali – još i više – ono što bismo željeli da priroda bude“, naša povezanost s

prirodnim ambijentom i, istovremeno, s redom koji prirodi namećemo. Ograde i zabrane predstavljaju, naime, „znak našega odvajanja od prirode i sputavanja slobodi“.

Vrtovi označavaju vizije svijeta. Oni se mogu prilagoditi geometrijskom redu, kao što je to bilo u Descartesovoj Francuskoj, u doba apsolutizma Luja XIV i Prosvjetiteljstva, ali mogu i sačuvati, kao što se to dogodilo u Engleskoj, stanoviti stupanj spontanosti, koja odražava liberalni individualizam, tako prisutan u engleskom društvu. Kada vrt postaje parkom može poprimiti otvoren i ugodan oblik, kakav poprima u socijalističkom društvu, makar je kadikad prisiljen ugostiti u svojoj unutrašnjosti spomenike i skulpture koje svjedoče o sveprisutnosti političke moći.

Skloni smo narcisoidno, antropocentrično prirodi pripisivati svoje, a u opisivanju propadljivosti fenomena koje nas okružuju projiciramo žal zbog našeg osobnog ograničenja. Finci toj egocentričnoj viziji suprotstavlja ono Spinozino *Deus sive natura* i Schellingovu *Naturphilosophie*, po kojem umjetničko iskustvo nije bilo jednostavno oponašanje, već način da se uhvati stvaralačka dimenzija prirode, shvaćene kao apsolut, kao Subjekt-Objekt. One „divne slike“, piše Finci, nisu ni priroda ni slike, nego „predstavljaju udvaranje banalnosti koja brka lijepo i trivijalno“. Baš zato je, nastavlja, „umjetničko djelo Canalettova, Monetova ili Turnerova slika Temze, a ne Temza pored koje ponekad prođem ili preko mosta, pa na drugu stranu“.

Naše poređenje s izvanjskom zbiljom i našom unutrašnjosti uvijek se izražava preko „pripovijedanja ideja“, u kojem sjećanje igra temeljnu ulogu. Pisac koji bi da govori o sebi ne može a da ne pripovijeda o mjestima koja su obilježila njegovo postojanje, a to, po Finciju, zaziva identifikaciju s njegovim gradom, s topografijom koja postaje njegova intimna „poetika prostora“, kronika duše, „muzej riječi“, u kojem se spaja ono zbiljsko i ono imaginarno.

U svom dijalogu s gradom Finci zamišlja da iznova objedinjuje lomove egzistencije, ali je svjestan, istovremeno, nemogućnosti rekonstrukcije svijeta koji više nije. Predlaže, radije, da se međusobno prožimaju tragovi prošlosti sa sadašnjim vremenom u zamislivoj dimenziji, u otvorenoj budućnosti. Naime, kad evocira platonički mit o Atlantidi, on ne zamišlja povratak počecima. Atlantida možda nikad nije postojala i plod je filozofske imaginacije, ali predstavlja, zacijelo, san, nadu „koja se vraća uvijek u drukčijem obliku“.

Radi se o snu koji bi Ernst Bloch nazvao „dnevnim“, snu koji snivamo otvorenih očiju, ne bi li ga razlikovao od snova onih koji su „samo sa svojim posjedima“, pa bismo rekli s Heraklitom, živi u svom privatnom oniričkom kozmosu⁽¹⁾. Finci nam priča o snu koji se odvija u prošlosti, a već poprima

lice nade i želi anticipirati budućnost. Slijedeći sliku heraklitovskog fragmenta, zateći ćemo se u zajedničkom kozmosu budnih, koji razmišljaju onkraj skućenih granica i neposrednih uvjetovanosti koje muče spavače.

Kompleksni odnos između prisjećanja i ponavljanja nalazi izraza u ulomku iz *Predavanja o filozofiji historije* u kojem Hegel, da bi razlikovao svoje prisjećati se od platoničke reminiscencije, suprotstavlja uspomeni shvaćenoj kao jednostavno ponavljanje, spomen koji bi znao prometnuti se u projekciju prema budućnosti. Kada se primaknemo historiji, piše Hegel, „uvijek imamo posla s prezentom. Ono što je istinito vječno je u i po sebi: nije jučer ni sutra, ali je svakako prezent, sad je“⁽²⁾.

Pa ipak, prema Blochu, Hegelova težnja prema budućem ne oslobađa se nikada potpuno potrebe gledanja unazad, prema onome što je bilo. Bloch doista iznova nalazi, u hegelijanskoj dijalektici, antičku Proklovu trijadu, u kojoj ono što daje početak kretanju, jest upravo epistrophé, povratak početcima. Događa se tada, komentira Bloch, da – u toj kozmičkoj anamnezi – „Restitutio in integrum vraća natrag Expeditio in novum užeom od epistrophé“. Kao kad bi se reklo da je projekcija prema budućem zadržana nostalgijom za početkom⁽³⁾. Ukupnost za kojom tragamo je u ovom slučaju, u početku, i naše putovanje, koliko god da može biti dugo, odvest će nas ponovo na polazišnu točku. Anamnestičkom i platoničkom stavu okrenutom prošlosti Bloch suprotstavlja Princip nade, gdje je utopija ukorijenjena u materiji, zamišljenoj, aristotelovski, kao potencijalnost „usmjerena prema svim formama koje su latentne u njezinoj utrobi“⁽⁴⁾.

Sjećanje za Fincija ima u sebi kao konaturalnu želju da iznova projektira i nije, po njegovom mišljenju, ponavljanje, jer u sjećanju oblik postaje „rekonstrukcija, konstrukcija, sabiranje, oduzimanje“. Grad kojeg se sjeća, o kojem piše, nikada nije postojao, upravo zato što je plod tih operacija. Sjećanje nam, naime, govori o nečemu „zaboravljenom a spominjanom, izgubljenom a iznova nađenom“.

Grad nam se dakle može učiniti poput fotografije koja nas same portretira, ili ogledala u kojem se naša slika odražava, osvjetljavajući protjecanje historije i naše egzistencije. Kada pohodimo neki grad, po Finciju, prevladava dimenzija prostora, dok vrijeme dominira kad u nekom gradu živimo. U sjećanju, ipak, te dvije dimenzije se stapaju jer vrijeme, kantovski, što je unutrašnji osjećaj, i privlači sebi prostor, što je izvanjski osjećaj. Ova Fincijska promišljanja, svodiva na transcendentalnu estetiku, koja čini jedan dio Kantove *Kritike čistog uma*, obogaćuju se u njegovu pisanju udjelom fenomenološke misli. Prostor i vrijeme, kao što je poznato, čine – za Kanta – oblike a priori osjetilne spoznaje, koja

nam omogućava da percipiramo izvanjske predmete, smještajući ih u prostorno-vremenski okvir. Radi se o univerzalnim oblicima našeg uma, koji stvaraju jednako tako univerzalne spoznaje. No, što se događa kad imamo iskustvo nečega što poprima smisao samo za nas? Kada prostor i vrijeme nisu samo oblici a priori čuvstvenosti, nego se obogaćuju emotivnim tonaliteta?

Svatko, piše Finci, može upoznati mnoge gradove, ali „osjeća“ i „zna“ samo vlastiti grad. Ta razmišljanja vraćaju u življeni prostor fenomenologije i na stranice knjige *Bitak i vrijeme* Martina Heideggera. U njoj se opisuje osobiti karakter prostornosti čovjeka, Tu-bitka, koji se razlikuje od načina bivanja drugih bića. Mi kažemo da je voda u čaši ili da je ključ u bravi, piše Heidegger, ali ti predmeti „imaju način bivanja jednostavnih prisutnosti ukoliko su stvari-prisutne unutar svijeta“. „Ja jesam“, međutim, znači biti u svijetu, uz nešto što mi je prisno ⁽⁵⁾.

Čini se očigledno, u svjetlu ovih promišljanja, da je čovjek, Tu-bitak, prirodno protegnut prema svijetu, kako to pokazuju naša osjetila. Oko sebe vidi samo kad se promatra u odraženoj slici, naše se govorenje obraća sugovorniku, baš kao što su svi oblici željenja uvijek usmjereni prema predmetu želje. Ne možemo dakle odvajati subjekt od njegova svijeta osim uz pomoć apstrakcije, u kojoj bismo se zatekli među pojmovima bez života i kategorija lišenih emotivnih tonaliteta koji hrane egzistenciju.

Mjesto, vrijeme, osoba, nemaju nikakvo značenje, piše Finci, izvan relacije dimenzije, jer „ništa nije samo po sebi“. Ako nam se kantovska transcendentalna subjektivnost, u svom univerzalizmu, čini oslobođena od tijela, u području fenomenologije, u kojoj se Finci formirao u Parizu s Mikelom Dufrenneom, subjekt živi u hermeneutičkoj cirkularnosti, gdje su čovjek i svijet upisano jedno u drugom.

Kad Finci tvrdi da je smjestiti se „biti u“, to proizlazi iz Heideggerove egzistencijalne analitike, za koju je „U-bitak [...] formalni egzistencijalni izraz bitka tu-bitka koji ima bitno ustrojstvo bitka-u-svijetu“⁽⁶⁾. Prostor nikad nije nešto izvanjsko, upravo zato što je „mjesto moje tjelesnosti i iskustva Drugoga“, piše Finci, koji nam – sa svojom pričom o Sarajevu – predaje „fenomenološki dnevnik“ egzila i povratka.

U velikom filmu *Odisejev pogled* (1995) Thea Anghelopoulosa susrećemo režisera grčkih korijena koji odlučiti napustiti Sjedinjene Države, gdje živi, da bi se vratio u Makedoniju, u Florinu gdje je rođen, s namjerom da traži filmove iz prvih godina XX stoljeća. Radi se o materijalima za dokumentarac koji su realizirali braća Manakis o Balkanu, koji bi mogao čuvati tragove identiteta što ga rat uništava i raspršuje. Etape putovanja daju ritam prevaljenog egzistencijalnog puta gdje gradovi, kao prirodni pejzaži, definiraju geografiju

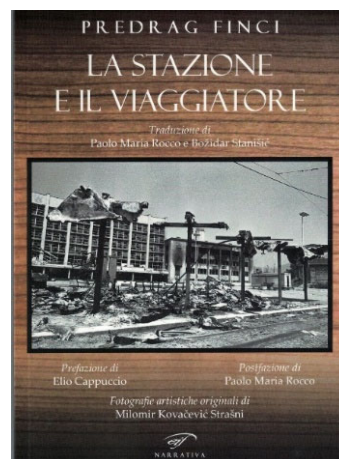
duše, Skopje, Bukurešt, Beograd i napokon Sarajevo, izmrcvareno ratom, postaju narativni entiteti toga nostosa, pokazujući se kao velike knjige, kao repertoari slika na kojima granice iščezavaju u sjećanju, kao na putovanju.

Finci jeve stranice pomažu nam orijentirati se među fragmentima svijeta koji je bio obilježen tragedijom rata. Njegov nostos, *Balkanska Odiseja* naših dana, podsjeća nas kao i Anghelopoulosov *Odisejev pogled*, da se prognanik ne vraća na mjesto porijekla e da bi ponovo našao ono što je ostavio, već da bi opet našao sebe sama. Njegovo pripovijedanje je prelaženje granica, sa sviješću da je crta koja razdvaja naš grad od naše duše – neizreciva. Kod Platona duša i grad su se odražavali jedno u drugom. Finci bi se dakle mogao prepoznati u ulomku iz Alkibijada Starijeg (133b), kojega navodi Anghelopoulos, gdje Sokrat kazuje da „kada duša poželi spoznati sebe samu, mora pogledati u sebe“ ⁽⁷⁾.

Note

- (1) E. Bloch, *Il Principio speranza*, trad. it., Garzanti, Milano, 1994, 3 voll., vol. I, p. 109.
- (2) G.W.F.Hegel., *Lezioni sulla filosofia della storia*, trad. it., La Nuova Italia, Firenze, 1975, 4 voll., vol. I, p. 189.
- (3) E. Bloch, *Soggetto-Oggetto*, trad. it., il Mulino, Bologna, 1975, pp. 502-503.
- (4) Id., *Il Principio speranza*, cit., vol. I, p. 271.
- (5) M. Heidegger, *Essere e Tempo*, trad. it. Longanesi, Milano, 1970, p. 93.
- (6) *Ibidem*, p. 94.
- (7) Platone, *Alcibiade maggiore*, trad. it. In Id., *Tutti gli scritti*, Rusconi, Milano, 1991.

Elio Kapučio je predsednik Sicilijanskog koledža filozofije. Predaje modernu i savremenu filozofiju na Visokom institutu za verske nauke San Metododiodio. Između ostalog, uređivao je zbirku eseja „Dišan po Dišanu“ (1993) i pogovor Žaku Deridi „Iskušenje Sirakuze“ (2018).

Emigrantska slikovnica

Emigrantska slikovnica je nova, dvadeset šesta knjiga filozofa i pisca Predraga Fincija. Knjiga je izašla ovog mjeseca u izdanju *Factum izdavaštva* (Beograd) i *Jesenski i Turk* (Zagreb).

Emigrantska slikovnica je niz proznih opisa, kratkih eseja i poetskih zapisa. U njima je riječ o autorovom djetinjstvu i odrastanju, ljubavi i prijateljstvu, sreći i bolu, rodnom gradu i odlasku, zavičaju i novom domu, miru i ratu, sjećanju i zaboravu. Riječ je o mnogim lijepim, ali i dramatičnim događajima. O ljudskoj sudbini. Predrag Finci piše o svom iskustvu iseljenika, koje je danas iskustvo mnogih. Ova knjiga je priča o životnom putovanju, koje započinje autorovim sjećanjem na trg pored kojeg je rastao, a završava pričom o mostu preko kojeg je puno puta prelazio i jednom zauvijek otišao u tuđinu. Ova knjiga je niz zapisa o prelomnim osobnim događajima, pa zato Finci zapisuje: „Moj me život kao svog pisara uposlio”.

Emigrantska slikovnica je priča o jednom životu i potrazi za njegovim smislom. Autorova „završna riječ” o njegovom iskustvu emigracije i tuđine

Evo i jednog teksta iz *Emigrantske slikovnice*.

Ema

Ponekad me, premda rijetko, sve rjeđe, uhvati nostalgija. A svakom je njegova bila. Pa se svaki sjeti prošlih, svojih dana, sebe sama iz onih vremena, najčešće iz ranih godina, iz doba djetinjstva...Moji drugari i ja smo bili bučna, nesnosna djeca, mnogo galamili, igrali lopte kada su odra-

sli htjeli spavati, gađali se kamenjem, tukli, jedni druge po dvorištu jurili, lupali vratima, penjali po krovu, poneki prozor razbili, svakakav zijan pravili. Naša ostarjela kućepaziteljica Ema, Mađarica, prijetila, psovala, metlom nas ganjala, sve bez nekog rezultata. Žalila se mojoj majci: „Otišla moja lijepa K und K, samo ja sirota s ovim fakima ostala...”. Jedan dan, na izmaku mog djetinjstva, dođoše dva postarija gospodina, nose violine, jedan ružu, pitaju za Emu. Ja kažem, znam, pa važan: „Umrta je Ema”. Oni se snužiše, nisu je odavno vidjeli, „Evo ruža”, dadoše je jednoj maloju do mene, i onako, u tamnim odjelima, s violinama, zalizanim kosama i brkovima odoše. Nestade im njihova K und K. Nestade i moja zemlja, poslije.

Zdravko Zima

Danilo Kiš *Žamor povijesti*

„Ako Kiševe proze izazivaju vrtoglavicu, koliko zbog cirkularne filozofije, toliko zbog vještine pisanja, opsesivno nošene *milošću uobličjenja*, Thompson je u svojim interpretacijama dospio do točke u kojoj teorijska fundiranost i kreativna energija poprimaju razmjere intertekstualne eksplozije”.

U antičkoj eri pojam barbarin koristio se za nehelenske narode i plemena, odnosno za one koji su slabo ili nikako govorili grčki, svojevrsni koinē pretkršćanske civilizacije. Sanskrska riječ barbarāh već je arijskim Indijcima služila za označavanje, ako ne i stigmatiziranje, inorodnih naroda, dok se u staroj Grčkoj prvi put pojavila u Homerovoj *Ilijadi*. S povijesnim mijenama odnos prema toj atribuciji se mijenjao, premda je uvijek čuvala ili zadržala eho plemensko-rasne diskriminacije, a samim tim i osjećaj superiornosti nacije i rase koja je u danom času kreirala kartu globalne povijesti. Instrukivan je u tom smislu slučaj Konstantina Kavafisa, jednog od najvećih novogrčkih pjesnika, koji u svom opusu aktualizira svijet zavičajne Aleksandrije i davno nestale grčko-rimske civilizacije, tražeći u njoj estetski i etički ideal koji nadilazi uske nacionalne i teritorijalne granice. U jednoj pjesmi Kavafis se pita zbog čega senatori ne kroje nove zakone, zaključujući gotovo rezignirano da će ih ionako donijeti barbari koji se zakonito javljaju u sutonskim danima svake civilizacije. Austrijanac Gerhard Amanshauser objavio je autobiografsku prozu *Kao barbarin u Prateru* (*Als Barbar im Prater*, 2001), u kojoj se ideja zavičajna provincije i obiteljskog nacionalsocijalizma najjasnije sažima u naslovom apostrofiranom pojmu barbarina, pojmu koji se u svom paradoksalnom obratu ponajprije odnosi na pobornike nacionalizma, na *Führera* i njegove nastavljače, umjesto na one koji su tom diskvalifikacijom bili svedeni na stvorenja nižeg reda te samim tim osuđeni na likvidaciju ili konačno rješenje (*die Endlösung*).

Koliko god se hranili iluzijom da je današnji svijet bolji od jučerašnjeg, od predrasuda se teško osloboditi. Tako je i jedan od najvećih pisaca koji se rodio u južnoistočnom kutku Europe, Danilo Kiš, proglašen barbarinom. Takvim ga je proglasio nitko drugi nego Milan Kundera. Ne kanimo sugerirati da je Kundera na taj način želio poniziti Kiša, tim više što je velik poklonik Kiševe literature. Možda se samo poveo za općeprihvaćenom predodžbom, fiksiranom u *Oxford English Dictionary*, prema kojoj su barbari pripadnici narodā koji

ne tvore ni jednu od velikih civilizacija. U knjizi *Danilo Kiš. Žamor povijesti*, taj podatak navodi **Mark Thompson**, engleski povjesničar koji je devedesetih godinama prošlog stoljeća živio u Zagrebu i Dubrovniku i koji je osim nekoliko studija o postjugoslavenskoj stvarnosti objavio uvelike hvaljenu biografiju *Izvod iz knjige rođenih. Priča o Danilu Kišu* (2014). Potonji naslov bio je dovoljna preporuka za novu monografiju o Kišu koja je prije nego na izvornom engleskom objelodanjena na hrvatskom u prijevodu Muharema Bazdulja i nakladi zaprešićke *Frakture*. Taj naizgled tehnički podatak dovoljno svjedoči o Thompsonovim kompetencijama i agilnosti citiranog nakladnika koji nije časio ni časa da knjigu o Kišu, sinu mađarskog Židova i Crnogorke koji se rodio u Subotici, koji je prema vlastitoj tvrdnji pisao srpskohrvatskim jezikom, a koji je po Kunderi, koliko god to bilo (ne)točno zapravo barbarin, čim prije podastre publici. Dobro je poznato koliko se Kiš grozio svih klasifikacija koji su pisce svodile na strogo nacionalne okvire. Ostavio je o tome brojna svjedočanstva, pogotovo potkraj svog razmjerno kratkog vijeka, u vrijeme koje je označeno aferom što su je u povodu *Grobnice za Borisa Davidoviča* provocirali njegovi oponenti ili, drugim riječima, notorni srpski nacionalisti kojima su njegov modernizam, njegov kozmopolitizam, pa i njegovo židovstvo bili strani ili, štoviše, iritantni. Kad bismo bili zlobni, ili kad bismo se služili prijetvornom formom sofistike, mogli bismo dokazati da je Kundera svojom kvalifikacijom stao uz Kišove balkanske oponente ili čak Hitlerove sljedbenike. Nema dvojbe da bi takvo što bilo apsurdno. Možda je posrijedi bila Kunderina šala, usporediva s njegovim istoimenim romanom zbog kojeg se u komunističkoj eri i sâm našao na ledu, šali koja makar izgovorena i *bona fide*, uvijek i neizbježno ima ideologijske, a samim tim i teško sagledive konotacije, bliske grudi leda koja u spletu svih mogućih okolnosti prerasta u opasnu lavinu.

Naslovna stranica Thompsonove monografije, izvor: *Fraktura*

Kiš se rodio u multietničkom gradu jedva nekoliko kilometara udaljenom od mađarske granice, za vrijeme Drugoga svjetskog rata majka ga je pokrstila da ne bi postao metom nacista, prve pjesme napisao je na mađarskom, radio je godinama

kao lektor u Strasbourgu, Bordeauxu i Lilleu, s francuskog je prevodio Raymonda Queneaua (i ne samo njega), prevodio je isto tako s mađarskog i ruskog, živio je u Beogradu, Crnu Goru je smatrao svojom neformalnom domovinom, znatnim dijelom zbog sentimenta prema majci Milici Dragi-

ćević, u nacrtu je ostavio roman o Didaku Piru, portugalskom Židovu iz 16. stoljeća koji zbog progona završio u Dubrovniku i postao hrvatski pjesnik-latinist, umro je u Parizu, u gradu u kojem je umro njegov duhovni blizanac Andrej Tarkovski i u kojem je dva mjeseca poslije Kiša umro jedan od njegovih književnih mentora, Samuel Beckett, ali unatoč tome Kundera se nije mogao oteti napasti da ga etiketira onako kako ga je etiketirao. Usprkos svemu, usprkos najvišim umjetničkim i moralnim kriterijima kojih se opsesivno držao, Kišu nije bilo ni na kraj pameti da se odrekne vlastitih korijena. Znao je vrlo dobro razliku između države i domovine i njegove ideologijske invektive nemaju nikakve veze s odnosom prema zavičaju, geografskom tlu i Balkanu, neovisno o tome kako imenovali taj dio Europe i u čijoj se (ne)mogućnosti imenovanja ili definiranja krije njegovo bogatstvo i njegovo prokletstvo. Uostalom, kao da je drukčije bilo s Kišem: u mnogolikosti njegovih korijena u mješavini identiteta, krvnih i onih drugih, plemenskih i kulturom usvojenih, zrcalio se njegov sjaj, ali i njegova intimna i spisateljska drama.

Povijest je rijetko kad pravedna, a još manje je učiteljica života. Da je pravedna, ne bi se Kišu dogodilo ono što mu se dogodilo, niti bi ga Kundera prozvao barbarinom. Jer upravo pobuna protiv barbara Kiša je koštala živaca, a onda i života. U jednoj fazi Kundera je počeo pisati na francuskom, što Kišu nije bilo ni na kraj pameti. Kad je jedan francuski kritičar pisao o *Peščaniku*, hvaleći roman i vjerujući da bi autorov rafinman još više došao do izražaja kad bi se okušao u francuskom jeziku, Kiš je takvu mogućnost rezolutno odbio. Kako god bilo, što god tvrdio Kundera, sa figom ili bez fige u džepu, Kiš je jedan od rijetkih pisaca iz balkanskog dijela Europe koji je izvan svojih ideologijom i predrasudama zacrtanih granica prihvaćen kao literarna veličina. Jednu monografiju o njemu napisala je Lily Halpert Zamir, drugu Viktorija Radič, treću Milivoje Pavlović. I tako dalje. Mark Thompson napisao je već dvije. Prva je dočeka s unisonim pohvalama, ali ni u drugoj nije smanjio kriterije. Naprotiv. Prva knjiga slijedila je gotovo kronološki Kiševu egzistencijalni putanju od zavičajnoga grada i obiteljskih predaka do prvih tekstova i prvih književnih uspjeha, finaliziranih međunarodnim aklamacijama, zbirkom pripovijedaka *Enciklopedija mrtvih* te fizičkim krajem i pravoslavnim pokopom na Novom groblju u Beogradu.

Nije pretjeravao Milan Milišić kad je Kiša prozvao nezamjenjivim i jedva zamislivim piscem. Tu konstataciju bez zadržke je prihvatio i Thompson, kreirajući knjige koje ga uvrstavaju u red najvažnijih kišologa. I više od toga: ako Kiševu prozu izazivaju vrtoglavicu (*vertigo*), koliko zbog cirkularne filozofije, toliko zbog vještine pisanja, opsesivno nošene *milošću uobličena*, Thompson je u

svojim interpretacijama dospio do točke u kojoj teorijska fundiranost i kreativna energija poprimaju razmjere intertekstualne eksplozije. Simptomatično je da o najvažnijim protagonistima balkanske kulturne povijesti i povijesti ovog dijela svijeta najkompetentnije knjige u ovom času pišu stranci (Mark Thompson, Michael Martens, Max Bergholz, Christian A. Nielsen i drugi). Dakako, to što Balkan na ovaj ili onaj način komentiraju inozemni autori samo po sebi nije sporno. Nevolja je u činjenici da se književni povjesničari i ino stručnjaci iz ovog kutka globusa ponašaju kao nojevi, što će reći da zbog konformizma ili komoditeta glave najradije guraju u pijesak, baveći se marginalijama i čekajući neka bolja vremena koja najčešće ne stižu ili stižu kad je za takve i slične istraživače bespovratno kasno. Prvu od dviju spomenutih monografija Thompson zaključuje tvrdnjom da je Kiš, uz Ivana Meštrovića i Ivu Andrića, jedan od trojice velikana jugoslavenske umjetnosti. Već pridjev jugoslavenski dostatan je da mnogi istraživači iz Hrvatske, Srbije i drugih državnica na Balkanu svoje ionako skromne ambicije stave pod ključ. U sprezi s njihovim potencijalima, takva defenzivna pozicija u konačnici rezultira kreativnom prazninom, sinkroniziranom s ideologijom što je nude njihovi nacionalni i po mnogočemu provincijalni prvaci. Ali zato imamo Thompsona koji je poslije jedne izvrsne monografije o Kišu ponudio još jednu. Jednako izvrsnu, ali neobičnu, koliko po strukturi, toliko po detaljima i finesama koje je izdvajaju među knjigama takve vrste. *Izvod iz knjige rođenih* sastoji se od uvoda i sedam interludija, kako ih je nazvao sam pisac. *Žamor povijesti* čini šest poglavlja te nekoliko dodataka koji su u knjigama takve vrste koliko dobrodošli, toliko zapravo i neizbježni. Poput holografske paradigme koju je lansirao Karl Pribram, u svakom detalju (hologramu) zrcali se cjelina, dok cjelina reflektira detalje u snopu svih mogućih interferirajućih mogućnosti. Za razliku od *Izvoda iz knjige rođenih*, ovu drugu monografiju, *Žamor povijesti*, mogu čitati, a samim tim i razumjeti oni koji su barem donekle upućeni u Kišev opus. Prva knjiga ima sintetski karakter, dok druga vispreno, s osjećajem za neke bizarne i naizgled periferne sitnice svjedoči o piscu za kojeg su rafinman i virtuoznost bili alfa i omega literarnog zanata. Zamislite studiju o piscu koji je pretendent za Nobelovu nagradu, *magister ludi* iliti majstor igre usporediv s likom iz Hesseova romana *Das Glasperlenspiel*, zamislite takvu knjigu, ozbiljnu i ambicioznu, koja počinje tvrdnjom da je Danilo Kiš bio zavodnik. Na prvi pogled, takva konstatacija priliči petparačkim žurnalima, od kojih je Thompson podjednako daleko, koliko i subjekt njegovih istraživanja. Jer Kiš je bio zavodnik, ne samo svojim riječima, nego isto tako figurom, stasom i glasom. Kao što nije mogao pobjeći od barbarske atribucije, makar iz usta pisca

koji ga je respektirao, tako nije mogao pobjeći od onog što su mu namijenili geni, njegove u prošlosti sedimentirane osobine, njegovo ahasverstvo, njegova buntovnost i njegova prinčevska gesta, ukorijenjena u krajnjoj liniji u rođaštvu što ga je po majčinoj liniji vezivalo s Markom Miljanovom Popovićem, posljednjim poznatim junakom predmoderne Crne Gore koji se opisao u 50. godini. I u tome se krila Kiševa egzemplarnost, utjelovljena u liku i djelu pisca koji je habitus Montenegrina isklesanog iz kamena ogrnuo galskom profinjenošću i jezičnom elegancijom svojstvenom samo odabranima. Po nekim kriterijima, ne samo onim što ih je prihvatila visokorazvijena Europa, a samim tim i Kundera, Kiš bi i danas bio barbarin. Istina, znao je vrlo dobro mađarski, izvrsno je vladao francuskim i ruskim, ali nikada nije u potpunosti naučio engleski. Kao što su u antičkoj eri barbari bili oni koji nisu govorili grčki, tako bi se novim barbarima moglo zvati one koji ne znaju koinē digitalnoga doba. A to je, dakako, engleski. Kakav kuriozum! Thompsonovo baratanje podacima je toliko fascinantno da se stječe dojam kako je o nekim detaljima iz biografije znao više od Kiša. I vjerojatno je znao. Jer Kiš nije arhivirao sve sitnice, nije sačuvao pisma, ni ona koja je slao na različite adrese, pa ni ona koja je primao. Naravno, pismo je važno upravo u onoj mjeri u kojoj je važna komunikacija. Sporedno je pitanje služe li u tu svrhu golubovi, kočije ili digitalna tehnika. A pismo koje dopire iz vremenske daljine, iz davne i zaboravljene prošlosti, spajajući čitača s njegovim prethodnicima i odzvanjajući u glavi kao kakav dubinski eho, ima dimenzije rijetke i utoliko dragocjenije relikvije. *Žamor povijesti* počinje otkrićem baš jednog takvog pisma što ga je mladi Danilo negdje 1953. poslao na adresu Jean McCrindle, šesnaestogodišnjakinje iz Engleske koja se u Makarskoj zatekla na ljetovanju. Da bi storija bila potpuna, Jeanin otac bio je deklarirani komunist koji se protivio želji svoje kćeri da otputuje u Jugoslaviju, zemlju koja je tako rezolutno raskinula veze sa Staljinovim Sovjetskim Savezom. Ali ljubav je bila jača od svega, pa je Danilo svojoj dragoj napisao pismo koje je na engleski preveo njegov prijatelj Franc Žižek i koje je Thompson publicirao u izvornoj i prevedenoj verziji. Osim toga, Danilo je svojoj prvoj ljubavi poslao informativni ogleđ o Crnoj Gori i tri pjesme. Premda je njihova idila bila kratka vijeka, nevjerojatnom se doima činjenica da je Jean McCrindle sačuvala Kiševo pismo, kao što se nevjerojatnim doima da je Thompson šezdesetak godina kasnije, u Jeaninom obitavalištu u Londonu, u blizini Arsenalova stadiona Emirates, držao u rukama Danilovo pismo, glosu o Crnoj Gori i tri nikad objavljene pjesme. Sudbina jedne davno sročene epistole neodoljivo podsjeća na pismo što ga je negdje 1942. Kišev otac Eduard uputio svojoj sestri Olgi (koja je također skončala

u Auschwitzu), a koje je poslužilo kao osovina za Kišev možda najpoznatiji roman *Peščanik*. Teško je također preskočiti pismo što ga je dvanaestogodišnjem Slavku Goldsteinu iz ustaškog zatočeništva poslao njegov otac Ivo, a koje je u ruke adresate dospjelo tek poslije 64 godine. Pronađeno u ostavštini Vinka Nikolića, pismo završava rečenicom kojom otac poučava svog sina, zaključujući da je nepravdu bolje trpjeti nego nanositi. Za divno čudo, istim ili sličnim riječima, odnosno poukom iz *Talmuda*, završava i Kišev *Peščanik*. No, serija nevjerojatnih epistola time ni približno ne završava. U inauguralnoj besjedi održanoj prigodom primanja Nobelove nagrade, Imre Kertész spominje pismo koje mu je 2002. godine, kada je i dobio Nobela, poslao doktor Volkhard Knigge, ravnatelj spomen-područja Buchenwald. Uz nekoliko kurtoznih fraza, Knigge je priložio kopiju izvornog dokumenta o stanju zatočeničkog sastava s nadnevkom od 18. veljače 1945. U stupcu *Abgänge* navodi se da je zatočenik s brojem 64 924, Židov rođen 1927. mrtav. Taj Židov s tim brojem nije bio nitko drugi nego Imre Kertész koji je poslije 57 godina, na vrhuncu svoje literarne slave, uspio saznati da je pokojnik. Neovisno o takvim i sličnim bizarnostima koje potvrđuju onu otrcanu istinu o stvarnosti koja je fantastičnija od svake literature, rariteti iz arhive Jean McCrindle ne pripadaju najstarijim Kiševim tekstovima. Prije njih nastala je pripovijetka *Crveni bik*, a možda i pripovijetka *Juda* koja, po Mirjani Miočinović, prethodi takozvanom obiteljskom ciklusu. U prvom poglavlju Thompson se poziva i na Joycea, jednog od Kišu najbližih autora, dok u drugom iznalazi suptilne i teško odgonetnute utjecaje što ih je u Kišu ostavio Beckett.

"Naslovna sintagma Thompsona, *Žamor povijesti*, neodoljivo podsjeća na sintagmu *Buka vremena* (*The Noise of Time*) kojom je Julian Barnes nazvao svoj roman o Dmitriju Šostakoviču. Ne samo zbog engleskog indigenata, mogli bi se uspostaviti paralelni kolosijeci između Barnesove biografske fikcije i Thompsonove biografske faksije, koja isto tako ne bi bila moguća bez odgovarajućeg udjela mašte".

Jukstaponirajući Kiševe proze i uspoređujući ih s Beckettom, posebno s romanom *Molloy*, Thompson detektira njegove tragove u *Bašti*, *pepelu*, *Ranim jadima* i *Peščaniku*. Pobratimstvo s Beckettom uokvireno je otkrićem da je posljednje što su jedan i drugi napisali bila pjesma kao što je posljednja riječ u tim pjesmama bila, doslovce, *riječ*. *Žamor povijesti* nije prestao, zaključuje Thompson, a početna sintagma neodoljivo podsjeća na sintagmu *The Noise of Time* kojom je Julian Barnes nazvao svoj roman o Dmitriju Šostakoviču. (U Srbiji je preveden pod naslovom *Šum vremena*, dok je u Hrvatskoj imenicu šum zamijenila buka.) Ne samo zbog engleskog indigenata, mogli bi se uspostaviti paralelni kolosijeci između Barnesove

biografske fikcije i Thompsonove biografske faksije, koja isto tako ne bi bila moguća bez odgovarajućeg udjela mašte. Kakva kreativna pedanterija i strast, kanalizirane u vulkan koji izranja na površinu kao zrcalo njihovih perpetuiranih dvojnika! Egzemplarnost Thompsonovog istraživačkog postupka identificirana s egzemplarnošću koja je bila Kiševa forma mentis i njegov zaštitni znak, uzorno je demonstrirana u poglavlju *U potrazi za Baruchom* (*Jevrejin Baruch i Pastijeri*). Oni koji su pošto-poto htjeli dokazati da je *Grobnica za Borisa Davidoviča* plagijat, osobito su se okomili na pripovijetku *Psi i knjige*, optužujući autora za krađu, a zanemarujući činjenicu da je posrijedi bila adaptacija, odnosno prijevod, pri čemu je Kiš pribjegao sebi svojstvenim kraćenjima i umetanjima. U kombinaciji s crvenom, crnom i plavom bojom, Duvernoyjev francuski tekst u Kiševoj verziji doima se kao arabeska u kojoj će ignoranti (i sikofanti), jučer jednako kao i danas, spremno pronaći razloge za optužbe. Premda je *Enciklopediju mrtvih* pisao u sve prije nego u povoljnim okolnostima, u izolaciji, u inozemstvu, dekontiniran i dekuražiran događajima oko jedva minule afere, rezultat je bio izniman i, ne samo po engleskom biografu, dostojan usporedbe s najboljim prozama Flauberta i Borgesa. Peto poglavlje *Sokrat u Bosni* naslovom na neki način zaziva Kureishijevog *Buddhu iz predgrađa* (*The Buddha of Suburbia*). Antički mudrac u balkanskom vilajetu i glasnik nirvane u londonskoj periferiji, takvo što može zamisliti samo onaj tko ima visoko estetiziranu maštu; uostalom, poput Karla Jaspersa koji je tu dvojicu, uz Konfucija i Isusa, proglasio *die maßgebenden Menschen* (mjerodavnim ljudima). Junak Kureishijevog romana, adolescent iz miješanog braka, potomak Indijca i Engleskinje želi se domoći Londona, onog centralnog, metropolskog, kao što se potomak jednog mađarskog Židova i jedne Crnogorke, slavenski bastard i francuski dijak koji je djelovao kao princ - iako ga je Kundera vidio kao barbarina - htio domoći Pariza. I domogao ga se, u literaturi i u stvarnosti, ondje je boravio i napokon umro, ostajući negdje na granici, tamo gdje se svjetovi miješaju i antagoniziraju kao što se miješaju i antagoniziraju u njegovoj književnosti.

Polovicom listopada 1989. u francuskom glavnom gradu skončao je Kiš, a nepunih mjesec dana kasnije, 9. studenoga, srušen je Berlinski zid, označavajući propast komunizma kao globalnog projekta. Oni koji su povjerovali da će svijet u tom času krenuti izvjesnijim i stabilnijim putem, prevarili su se. A oni koji su pretpostavljali da će se Kiševa književnost, u znatnoj mjeri impregnirana poviješću i dokumentarnim referencama, poslije svega pokazati kao anakronizam, kao gušće pero s tintarnicom lociranom u aseptičnom cybersurferskom krajoliku, isto su se tako prevarili. U povijesti i ideologijama Beckett nije nalazio inspi-

raciju, još manje ju je nalazio njegov prethodnik i sunarodnjak James Joyce. Sasvim suprotno od Kiša kojem su staljinistički i drugi užasi poslužili kao postament na kojem je fiksirao svoju poeziju u prozi, unatoč tome što je i Joycea i Becketta tretirao kao uzore. Nakon čitanja *Enciklopedije mrtvih*, američka autorica Cynthia Ozick konstatacira je da takav pisac i takve pripovijetke ne mogu imati nasljednika. Jer ono što je neponovljivo, ne može se imitirati. Idući tim tragom, stječe se dojam da se ne mogu imitirati ni Thompsonova istraživanja. Izuzev Mirjane Miočinović, koja nije samo Kiševa dugogodišnja suputnica, nego je i *connaissanceur*, gospođa koja je Kiševe tekstove čitala *in statu nascendi*, bdijući nad njegovim rukopisima za života, a još i više nakon što je otplovio u vječnost, Thompson je u dešifriranju disparatnih silnica Kiševa opusa dospio možda i dalje od njihova tvorca. U žanrovskom smislu mišljeni kao postile, kao bilješke nastale na rubu, ogleđi engleskog istraživača imaju učinak mikroskopskog uvida u srž Kiševog pisma, poetskog kao i proznog, središnjeg kao i marginalnog. Da je kojim slučajem živ, u disperziji uzajamno ukrštenih ali opet sinkroniziranih znakova, *Žamor povijesti* verificirao bi i glavni junak te knjige. Po svemu sudeći, veći kompliment Thompson ne bi ni iskao.

Tekst je preuzet iz časopisa **Novi Omanut** Židovske općine Zagreb - PRILOG ŽIDOVSKOJ POVIJESTI I KULTURI (Godište XXVII. broj 4 (153), Zagreb, listopad-studeni-prosinac 2021. (tišri-hešvan-kisev-tevet 5782))

*Pisac i njegov (d)vojnuk:
Mark Thompson;
izvor: Sa(n)jam knjige u
Istri, Tanja Draškić-
Savić*

Krinka Vidaković Petrov

Staro sajmište: Zlo sa imenom i adresom

Dr Krinka Vidaković Petrov, v.d. direktorka Memorijalnog centra Staro sajmište, povodom Dana sećanja na žrtve Holokausta, napisala je komentar koji je objavljen u listu [Politika](#). Komentar objavljujemo u celosti:

Staro sajmište i Topovske šupe poslednji su nacistički logori koji se, metaforički rečeno, tek sada „oslobađaju”. A to je maratonski proces koji mora da dekonstruiše naslage zaborava, bahatosti, propadanja i rekonstruiše istinu o logoru i njegovim žrtvama

Ime mu je Jevrejski logor Zemun i Prohodni logor Zemun. Adresa je Staro sajmište, na levoj obali Save između Brankovog i starog železničkog mosta.

Ovo je mesto u srcu današnjeg Beograda i ono, uprkos decenijama gušenja pod pritiskom zaborava, još uporno kuca. Sahranjeno davno u duboku jamu bahatog brisanja istorije zla, čeka oslobođenje, dok žrtve ovog logora – u kojem su masovno stradali Srbi, Jevreji, Romi, antifašisti, neprijatelji nacizma i ustaštva – čekaju vaskrsenje u našem istorijskom, javnom i ličnom sećanju.

Osnivanje Memorijalnog centra „Staro sajmište” je institucionalni izraz ovog procesa koji je počeo i koji je, nadamo se, nezaustavljiv. Na ovom planu presudna je bila politička volja Vlade Srbije da podrži izradu specijalnog zakona o osnivanju Memorijalnog centra i njegovo usvajanje u Skupštini Srbije. Zakon je prošle godine stupio na snagu, a od decembra 2021. ubrzano se radilo na tome da Memorijalni centar, metaforički rečeno, stane na noge i počne da radi. Time su najzad stavljeni ad akta nekadašnji planovi da se na mestu logora grade komercijalni, sportski, kulturni i rezidencijalni centri, koji bi samo nastavili sedmo-decenijsku tradiciju skrivanja, marginalizovanja, potiskivanja istine o zločinima počinjenim na ovom mestu 1941–1944, što se činilo u ime „bratstva i jedinstva” i uverenja da valja zaboraviti mračnu prošlost u ime svetle budućnosti.

Memorijalni centar „Staro sajmište”, omogućava da se uspostavi, održava, dokumentuje, memorijalizuje i institucionalno podrži sećanje na ovaj zaboravljeni logor – epicentar zla, ljudskog poniženja, neljudskog nasilja i smrti. Mogu da ga zaborave počiniooci zla, ali potomci žrtava ne smeju.

U Srbiji, gde je počeo vrlo brzo da raste otpor okupatorima, nemačke nacističke vlasti donele su drakonske kaznene mere koje su važile samo tu i

nigde drugde u Evropi (za svakog ranjenog nemačkog vojnika streljati 50 talaca, a za svakog ubijenog 100). Streljanja su počela vrlo brzo: streljani su taoci iz logora Banjice i iz Topovskih šupa, a već na jesen izvršena su masovna streljanja u Kragujevcu i Kraljevu.

Istovremeno je počela primena Nirnberških zakona. Vojne barake zvane Topovske šupe (na Autokomandi) konvertovane su u koncentracioni logor u koji su deportovani, uglavnom, Jevreji (muškarci), ali i Romi. Do decembra 1941. gotovo svi su bili streljani. Onda je i Beogradsko sajmište dobilo novu ulogu: postalo je Jevrejski logor Zemun. Tu su deportovani preostali srpski Jevreji – žene, deca, stari i bolesni – a uz njih i oko 500 romskih žena s decom.

Svi zatočenici iz tog logora, osnovanog među prvima u Evropi za likvidaciju Jevreja, ubijeni su između decembra 1941. i maja 1942. Za tu svrhu je iz Nemačke dopremljena mobilna gasna komora, dušegupka, u koju su zatočenici logora ulazili, ne sluteći šta ih čeka. Leševi su „istovarivani” u masovne grobnice u Jajincima. Već sredinom 1942. Nemačka komanda izvestila je Berlin da je „jevrejsko pitanje” u Srbiji rešeno.

Zato je Staro sajmište, uključujući Topovske šupe, ikoničko mesto komemoracije stradanja oko 15.000 srpskih Jevreja (83 odsto od njihovog ukupnog broja u Srbiji), epicentar Holokausta na teritoriji okupirane Srbije. I više od toga, jer Jevrejski logor Zemun označava najraniju fazu ostvarenja „Konačnog rešenja” u Evropi.

Posle likvidacije Jevreja, logor na Sajmištu nastavio je da radi, ali kao prihvatni ili prohodni logor, shodno potrebama nemačke nacističke okupacione uprave i vlasti Nezavisne države Hrvatske koja je od početka svog ustanovljenja okupirala Srem kao deo teritorije Srbije. Po dr Milanu Koljaninu, istoričaru koji je objavio fundamentalnu studiju o ovom logoru, kroz njega je između maja 1941. i jula 1944. prošlo barem 32.000 zatočenika, od kojih su velika većina bili Srbi i to iz NDH. Trećina je ubijena premlaćivanjem, streljanjem, vešanjem ili su umrli od gladi i bolesti. Mnogi su sprovedeni dalje u druge logore smrti i radne logore gde su usmrćeni kasnije.

Tokom 1942. deportovano je u logor na Starom sajmištu više od 16.500 zatočenika, od kojih oko 10.000 Srba sa Kozare i 2.800 „neprijatelja”, uglavnom partizana, iz okupirane Srbije. Među prvima bili su mahom civili sa Kozare koji su preživeli pokolj izvršen u zajedničkoj nemačkoj i ustaškoj ofanzivi protiv partizanskih jedinica na Kozari. Žitelji srpskih sela ubijani su na licu mesta, u svojim kućama i na njivama, a veliki broj je sproveden u logore smrti Jasenovac i Stara Gradiška. No, tu nije bilo mesta za njih te su ih ustaške vlasti prebacile u Staro sajmište. Tokom 1943. pa do jula 1944. deportovano je u Staro Sajmište još 15.300 zatočenika, od toga 8.400 iz

NDH i 1.400 iz okupirane Srbije. Među ovim prvima bili su i mnogi srpski mladići koje su ustaše hapsile u NDH i prosleđivali ih Nemačcima, jer je Nemačka imala manjak radne snage. Većina ovih zatočenika završila je živote u radnim logorima u Norveškoj ili na teritoriji Rajha.

Poslednja dva i po meseca postojanja ovog logora, njime je upravljala policija NDH. Među zatočenicima je bilo i Jevreja, kao i manji broj stranih državljana. Među ovim prvima bili su Jevreji sa Kosova i Metohije, koji su opstali u italijanskoj okupacionoj zoni. Posle kapitulacije Italije u septembru 1943, kontrolu nad KiM preuzima nemačka nacistička okupaciona vlast. Tako je 1944. uspostavljena SS divizija „Skenderbeg”. Nju su činili Albanci s KiM koji su revnosno obavili svoju prvu dužnost – da uhapsu sve Jevreje na KiM i da ih deportuju na Sajmište. Zatočenici su odatle prebačeni u logor Bergen Belzen, odakle se malo ko vratio.

Logor na Starom sajmištu i u Topovskim šupama poslednji su nacistički logori koji se, metaforički rečeno, tek sada „oslobađaju”. A to je maratonski proces koji mora da dekonstruiše naslage zaborava, bahatosti, propadanja kojima su ovo mesto i njegov smisao urušavani decenijama, a da se rekonstruiše mesto logora, a još važnije – istina o logoru i njegovim žrtvama. Prvi korak ovog velikog projekta je rekonstrukcija Centralne kule, simbola Starog sajmišta, u kojoj će biti trajno sedište Memorijalnog centra, mesto za izložbe i prostor za edukaciju. To je početak maratona, ali da bismo stigli do njegovog kraja valja nam da se naoružamo, ne olakim nestrpljenjem nego upornošću, mukotrpnim radom i dubokom verom u ono što radimo – zajedno.

Krinka Vidaković Petrov je v. d. direktorka Memorijalnog centra „Staro sajmište” i bivši ambasador u Izraelu

Politika 10.5 2022

Aleksandar Jakir

Antisemitizam u Hrvatskoj

Knjiga Ive Goldsteina *Antisemitizam u Hrvatskoj od srednjega vijeka do danas* minuciozan je prikaz jednog od najbizarnijih, a po posljedicama nedvojbeno najstrašnijeg oblika etničke i vjerske mržnje. Stjecajem povijesnih okolnosti Židovima je već od davnina nametnuta stigma arhetipskog Drugog i Drugačijeg. Takva stigma omogućila je nastanak svojevrsnog moralnog azila u kojem je bilo slobodno mrziti i, u pervertiranom nadahnuću mašte, kreirati predrasude, zablude i teorije zavjere o djecoubojicama i pohlepnim bankarima. Od drevnog kršćanskog antijudaizma, preko zloko-
bnih *Protokola sionskih mudraca*, do nacističke pornografije mržnje i smrti, put do žutih zvijezda i plinskih komora bio je dug i neumitan, put do najstrašnije i nezacijeljene rane na tkivu ljudske civilizacije, put do Holokausta kao logične konzekvencije nesposobnosti da se slavi Različitošću pojedinaca i skupina, kako god te skupine definirali. Svojom knjigom Ivo Goldstein upozorava da ni Hrvatska nije bila pošteđena toga procesa. Njegov *Antisemitizam u Hrvatskoj od srednjega vijeka do danas* enciklopedija je beščašća, katalog gluposti i mržnje, od kojih nisu bila imuna ni neka slavna imena hrvatske politike i kulture. Dokazi se nalaze u arhivama i najraznolikijim tiskovinama – *scripta manent* – koje je Goldstein pronašao mukotrpnim, strpljivim radom. Ovo je knjiga o strahu pred činjenicom da su mržnja i ubojstva bili mogući, ali i knjiga nade da se neće ponoviti.

“Pišući o antisemitizmu, Goldstein u stvari piše svezremensku analizu ljudske mržnje. Jer, antisemit sigurno ne mrzi samo Židove. Onaj tko je u stanju mrziti i ubijati, a kao kriterij pritom uzima nečiju rasu, vjeru ili etničku pripadnost, teško da

je sposoban ikoga i išta iskreno voljeti. Zato fokus ove knjige jest na Židovima, ali je to u stvari knjiga o ljudskom rodu, i mržnji kao univerzalnoj emociji. Goldsteinova knjiga počinje sada već dalekom prošlošću, ali završava kao upozorenje o budućnosti koja je pred nama. Na grijehe naših predaka ne možemo utjecati, ali na postupke naših potomaka možemo. Jedan od načina je i taj da svatko pročita Goldsteinovu knjigu o antisemitizmu.” – prof. dr. sc. Hrvoje Klasić

“Vrlo značajnim mi se čini uvid autora da je u osnovi modernog antisemitizma u 19. stoljeću bila teza da se razarajući ‘židovski duh’ infiltrirao u europske narode putem onih Židova koji su se svojoj kršćanskoj okolini najviše približili i po načinu života i po svjetonazoru, a koji tobože ništa ne može promijeniti, i da se već tada javlja mišljenje da su Židovi ‘stoga osuđeni na vječno neprijateljstvo i zazor’. Nije li to bila i podloga civilizacijskog sunovrata Holokausta u 20. stoljeću, koji je nezamisliv bez radikaliziranog rasi-
tičkog antisemitizma? Nisu li doista teorije koje su nastojale identificirati tobožnje osobine ‘židovske rase’, u sinergiji s konzervativnim snagama koje su, kako autor zapaža, širile shvaćanje da su upravo Židovi, uz protestante, glavni nositelji liberalnih nastojanja na svim područjima društvenog života (politika, gospodarstvo, kultura), pa da im se zato treba suprotstaviti, otvorile put rasiističkom antisemitizmu? Ova povijest antisemitizma potaknut će, po svoj prilici, raspravu o mnogim u rukopisu iznesenim tezama, primjerice o tvrdnji da se kao ‘jedan od antisemitskih obrazaca specifičnih za Hrvatsku (i dijelove Bosne i Hercegovine)’ može prepoznati negiranje zločinačkog karaktera NDH, odnosno veličanje ustaštva.”

Prof. dr. sc. Aleksandar Jakir

Ivo Goldstein (Zagreb, 16. ožujka 1958), hrvatski je povjesničar, sveučilišni profesor. Od 2012. veleposlanik je Hrvatske u Francuskoj. U početku se bavio bizantologijom i hrvatskom poviješću srednjega vijeka, ponajprije ranim srednjim vijekom, kao i poviješću Židova u Hrvatskoj, a od sredine devedesetih godina bavi se hrvatskom poviješću 20. stoljeća.

Adam Kirsch

Herman Hese i umjetnost neuspjeha

„Mora se priznati da voljeti Hesea danas nije odveć na cijeni“. Ova žalosna konstatacija o Hermanu Heseu, citirana na početnim stranama nove biografske knjige Gunara Dekera „Hesse: Wanderer and his shadow (Hese: Lutalica i njegova sjenka“ (Harvard University Press 2018), pojavila se u jednom nekrologu posle piščeve smrti 1962. godine, ali nešto slično tome moglo bi se reći i danas, kao što se moglo reći i prije 100 godina. Otkako je prvi put objavio svoj prvi roman 1904. Hese je bio jedan od onih pisaca koji uspijevaju da istovremeno budu kanonski – 1946. dobio je Nobelovu nagradu za književnost – i da od kritike gotovo permanentno budu smatrani staromodnima. Veliki njemački modernisti koji su bili njegovi savremenici uglavnom su ga prezirali: „Mali čovjek“, tako ga je zvao pjesnik Gotfrid Ben; „On pokazuje mane većeg pisca nego što to u stvari jeste“, rekao je za njega Robert Muzil. U Americi se danas na Hesea gleda s visine kao na pisca za adolescente. Ako ga volite s 15 to je dobar znak, u dvadesetoj loš.

Za mnoge čitaoce, Heseovi romani su prva ozbiljna literatura s kojom se susreću – književna droga s kojom se obično počinje. Ovo je naročito tačno za vrijeme međunarodne pomame za Heseom 60-ih godina prošlog vijeka, kada su njegove knjige bile pasoš za ulazak u svijet kontrakulture i kada je Timoti Liri savjetovao: „Prije nego što probate LSD, pročitajte *Sidartu* i *Stepskog vuka*“. Međutim, i mnogo prije toga, mladi su bili srž Heseove čitalačke publike, činjenica koja ga je povremeno iritirala. Njegov prvi roman *Peter Kamencind*, priča o sjetnom mladiću, ljubitelju prirode, koji napušta buržujski svijet – shvaćen je kao priča inspirisana Vandervogelovim pokretom povratka prirodi koji je promovisao ono što je sam Hese ismijavao kao „romantizam logorske vatre“. To da je Peter inspirisao mase sljedbenika, žalio se Hese, pogrešno je razumijevanje suštine književnog lika: „On nije želio da slijedi put kojim su išli mnogi, već je htio odlučno orati svoju vlastitu brazdu... On nije stvoren za kolektivni život.“

Tu knjigu je barem napisao mlad čovjek i govorila je o problemima mladih. *Stepski vuk*, s druge strane, priča priču o krizi srednjih godina zrelog intelektualca; ne treba vam dodatno objašnjenje ponuđeno u inicijalima Harija Halera, nesretnog junaka romana, da biste ga identifikovali s autorom. Neobično je da je takva knjiga postala biblija 60-ih, inspirišući ime muzičkog benda koji je stajao iza hita *Born to be wild* -

(*Steppenwolf*). Hese nije poživio dovoljno dugo da vidi šta su od njega učinile 60-e, ali je viđao takve kultove ranije i nisu mu se dopadali. „Često mi pomalo idu na živce studenti koji čitaju i oduševljavaju se *Stepskim vukom*“, napisao je 1955. „Na kraju krajeva, činjenica je da sam tu knjigu napisao pred moj 50. rođendan.“

Ipak, Heseovi mladi čitaoci, onda kao i sada, nisu pogriješili što su osjećali kako se pisac obraća direktno njima. Priče koje Hese priča privlače mlade ljude zato što je njihova vjera prožeta snažnim emocijama mladosti, vjera na koju odrasli zaboravljaju ili je prerastu – ranjivost, egzaltiranost, enormni zahtjevi koje život postavlja pred nas. Mladi Emil Sinkler, pripovjedač *Demijana*, dobar je primjer Heseove ozbiljnosti sasvim lišene ironije: „Ja sam bio i još uvijek sam lutalica, ali sam prestao pitati zvijezde i knjige. Počeo sam da slušam svoju krv koja me šapatom podučava. Moja priča nije prijatna; niti je slatka i harmonična, kao što su to izmišljene priče; ona ima ukus gluposti i haosa, ludila i snova – kao životi svih onih ljudi koji su prestali da lažu sami sebe.“

Mnogi mladi ljudi, u stvari, vide glamurozan odraz sebe u tipičnom Heseovom junaku – osjetljiv, zamišljen čovjek koji ne uspijeva naći svoje mjesto u ordinarnom društvu. Ovaj lik može živjeti u Indiji u doba Bude, kao Sidarta, ili u Njemačkoj u eri džeza, kao Hari Haler, ili u srednjem vijeku, kao Zlatousti u romanu *Narcis i Zlatousti*. Bez obzira na postavku scene, njegov put obično ima uvijek iste orijentire. On će biti izbačen iz okruženja svog djetinjstva i biti poslan u elitnu školu, gdje će prolaziti kroz teške patnje. Pobuniće se protiv konvencionalnih ideja o uspjehu i odbiti da nastavi bilo kakvu karijeru, kombinujući pad sa duhovnim stremljenjem. Često će se, kao Peter Kamencind, okrenuti alkoholu, gledajući na alkoholizam kao na neku vrstu plemenite slabosti. „Bog vina me voli i jedino me navodi da pijem onda kada njegov i moj duh započnu prijateljski razgovor“, kaže Peter.

Heseov junak zauzima nepouzdanu poziciju izvan ljudskog društva, pa je krajnje arogantan – Sidarta govori o ljudima oko sebe kao o „ljudima djetinjeg uma“ – i u isto vrijeme pun samoprezira. Nije ni čudo što mu je samoubistvo tako često u mislima, bez obzira na to da li će ga na kraju izvršiti ili ne. Jer, kako to Hese objašnjava u *Stepskom vuku*: „Zvati samoubicama samo one koji sebi oduzmu život je pogrešno“. Ima se osjećaj da je ego Heseovog junaka ekstremno opasan, dubiozan, izdanak prirode osuđen na propast.

Ideju da ti je unutrašnji život neobično opasan i rizičan većina odraslih ljudi preraste – dijelom zbog toga što nas godine smiruju, dijelom zato što počinjemo prepoznavati realnost i druge ljude vidimo onakvima kakvi jesu. Ali su Heseovi junaci pank verzije Petra Pana – oni ne odrastaju i preziru ljude koji to čine, zato što sazrijevanje vide

kao predaju sređenom životu i konformizmu. Ono sa čime većina ljudi nauči da živi pogađa Harija Halera kao okovi života u beznađu.

„Iako to uopšte ne žele, oni se i dalje posjećuju, vode razgovore, provode svoje sate sjedeći za kancelarijskim stolovima; i sve je to prinudno, mehanički i protivno razumu, a ništa od toga se ne mora, sve bi to jednako dobro obavljale mašine; i upravo je ta mašinerija koja se nikada ne zaustavlja ono što ih sprečava da, poput mene, podvrgnu kritici svoje vlastite živote i prepoznaju glupost i plitkoću, uzaludnu tragediju svojih protraćenih života.“

Većina ljudi su, drugim riječima, ono što Holden Kolfield, još jedan omiljeni avatar tinejdžerske čitalačke publike iz Selindžerovog *Lovca u raži*, zove „foliranti“. Ono što razdire Hesea su teškoće da se bude autentičan – ostati vjeran onome što uistinu jesi, uprkos ogromnim pritiscima otuđenja i konformizma. „Ukoliko retrospektivno tražim“ – u svom vlastitom pisanju – „zajedničku nit smisla, onda uistinu mogu da je nađem“, napisao je Hese pred kraj života. „Obrana (ponekad i očajna molba) u ime ljudske ličnosti, individualca.“

Dekerova biografija pokazuje da je Heseov život bio neprijatan kompromis između duhovnog apsolutizma koji ga je gurnuo u smijeru iritirajuće izolacije, i ljudskih potreba koje su ga opteretile ženama, djecom i kućama koje, u stvari, nikada nije želio niti prihvatio. Tri puta se ženio i bio nesrećan kao suprug i kao otac, u ulogama koje su likovi u njegovim knjigama uglavnom odbacivali. Njegov posljednji roman *Igra staklenih perli* je futuristička fantazija o akademiji naučnika koji su svi redom muškarci i samci.

Herman Hese.
Foto: Wikipedia

Ne iznenađuje to da će Hese ostati usredsređen na adolescenciju, jer su njegove tinejdžerske godine u 1890-ima snažno uticale na njega i bile najdramatičnije godine u njegovom životu. U tom periodu Hese je bio prisiljen da se suoči s cjelokupnom težinom institucija koje su se bile urotile protiv njega – porodica, crkva, škola, društvo – i da se bori protiv njih u ime odbrane svoje individualnosti. Odnio je pobjedu u toj borbi, ali nije prošao bez dubokih rana; u određenom smislu, njegova je fikcija niz odigranih scena iz ove iskonske borbe.

Od rane mladosti bilo je jasno da postoji neusklađenost između Hesea i njegove porodice. Rođen je 1877. u Kalfu, malom mjestu u oblasti Švarcvald u jugoistočnoj Njemačkoj, gdje su mu i

otac i djed radili za hrišćansku izdavačku kuću. S očeve i majčine strane poticao je od posvećenih pietista – članova njemačke protestantske sekte koja je, poput metodista u Engleskoj, odbacivala instituciju crkve u korist strasnog unutrašnjeg, evanđelističkog stremljenja vrlini. Po Dekerovim riječima, pietizam je „sve što nije služilo krajnjem cilju pripreme za Božje kraljevstvo na onom svijetu smatrao đavolskom rabotom“. Po pitanju podizanja djece, ova uvjerenja značila su, barem u Heseovoj porodici, udružene napore roditelja na razbijanju volje mladog Hermana, u cilju njegovog podučavanja poslušnosti i pokornosti, vrlinama koje je od njega zahtijevao sam bog.

Ipak, ova sila vjere nije uspjela pokrenuti Hermana. „Bio sam dijete pobožnih roditelja, koje sam nježno volio i činio bih to i više da me nisu još u ranom djetinjstvu upoznali sa četvrtom zapovijesti. Nažalost, zapovijesti su oduvijek imale katastrofalan uticaj na mene“, prisjetio se Hese u jednoj autobiografskoj bilješci. Suočen s pritiskom da mora da poštuje želje svojih roditelja instinktivno se pobunio. U jednom incidentu, zabilježenom u dnevniku njegove majke, trogodišnji Hese stavio je čavao u usta i kad su mu rekli da će umrijeti ako ga proguta, tvrdoglavo je odgovorio, „Nije me briga! Ako umrem i odnesu me na groblje, samo ću ponijeti sa sobom nekoliko mojih slikovnica!“ Nekoliko godina kasnije, njegov otac je razmišljao da ga pošalje „u neku ustanovu, ili da ga da na odgajanje drugoj porodici“. S tim u vezi, Hese se sjećao da je kao dijete sanjario o tome da zapali porodičnu kuću i ubije svog oca.

Ove su napetosti proključale 1891, kada je četrnaestogodišnji Hese započeo školovanje u internatu elitne državne škole Maulbron, smještene u srednjovjekovnom samostanu; misija škole bila je da okupi najpametnije dječake iz regiona i odškoluje ih za luteranske sveštenike. Da bi upisao ovu školu, Hese je morao proći veoma naporne ispite, iskustvo koje je ostavilo tako dubok trag da mu se vraćao u nekoliko svojih romana. I zaista, mnoge od njegovih knjiga nisu samo romani o odrastanju – *Bildungsroman* je bio klasični žanr u evropskoj literaturi još od Getea – već i o školovanju. Svaki od đačkih internata u Maulbronu, na primjer, imao je grandiozno ime; onaj u kojem je živio Hese zvao se *Hellas*, u čast antičke Grčke čijim se idealima škola klanjala. Petnaest godina kasnije, Hese je svoje iskustvo iz školskih dana pretvorio u fikciju u romanu *Pod točkom*, čiji glavni junak pohađa upravo takvu školu i smješten je u spavaonicu po imenu *Hellas*. A 37 godina poslije toga, u *Igri staklenih perli*, Hese je ispričao priču o Jozefu Knehtu, koji je nekada davno boravio u internatu koji se zvao *Hellas*.

Pod točkom pripisuje mnoga od Heseovih iskustava Hansu Gibenratu, darovitom dječaku kojeg pritisak učenja da bi se upisao u školu sličnu Maulbronu emotivno razara. On uspijeva da položi

prijemni ispit, učeći toliko intenzivno da se u njemu gasi dječaćka volja za životom. Ubrzo ga apatija i očaj prevladavaju i on napušta školu; na kraju će se udaviti u rijeci, vjerovatno izvršivši samoubistvo. Rasplet romana promovirše samozaljenje: „Sva muka, sram i patnja za njega je bila gotova; hladna plavičasta jesenja noć gledala je na mračne konture njegovog plutajućeg tijela, a tamna rijeka igrala se njegovim rukama, kosom i izbljedjelim usnama“. (Sam naslov knjige je optužnica i *Pod točkom* pripada istoj grupi njemačkih djela tog perioda kao što su *Prolježno buđenje* Franka Vedekinda i *Plavi anđeo* Hajnriha Mana, i predstavlja ekspoziciju obrazovnog sistema koji slama duh i libido.)

Hese je uspio izbjeći sudbinu Hansa Gibenrata, ali jedva. U martu 1892. godine pobjegao je iz Maulbrona i prijavljen je kao odsutan. Vratio se samo dan kasnije i, kako piše Deker, za jednog četrnaestogodišnjaka bježanje s nastave teško može biti zločin bez presedana. Međutim, reakcija škole i roditelja bila je ekstremna. Ovo dosta govori o religijskom senzibilitetu njegovih roditelja – reakcija njegove majke na vijest o njegovom nestanku bila je da se nada da je mrtav: „Bilo mi je puno lakše kad sam napokon pomislila... da je u Božjim milosrdnim rukama“, napisala je u svom dnevniku.

Nažalost, vratio se živ, zadajući im glavobolje više nego ikada do tad. Hese je morao napustiti školu, a njegovi roditelji, nesposobni da se nose s njim, donijeli su odluku da ga stave u institut za mentalno oboljele. Suočen s mogućnošću da tamo ostane zatvoren na neodređeno vrijeme, eventualno doživotno, bombardovao je roditelje srceparajućim pismima. „Gadi mi se sve ovdje iz dna duše. Ovdje kao da je sve specijalno dizajnirano da pokaže mladom čovjeku kako je život jadan u svim svojim aspektima.“

Poslije nekoliko mjeseci Hese je pušten uslovno i data mu je mogućnost da pohađa lokalnu srednju školu. No, njegov odnos s roditeljima bio je trajno narušen: kada mu je 1902. umrla majka, odbio je da prisustvuje sahrani. I šteta koju je pretrpila njegova profesionalna karijera izgledala je jednako nepopravljiva. U Maulbronu, bio je na putu da dobije sigurno i prestižno namještenje sveštenika ili učitelja. Sada fakultet više nije dolazio u obzir i Hese je postao šegrt kod jednog knjižara. Njegovim roditeljima – a i njemu – to mora da je izgledalo kao potpuna propast.

Ali Heseov genij prigrlilo je ovaj neuspjeh i od njega načinio inspiraciju. „U početku bijaše mit“ je prva rečenica u romanu *Peter Kamencind*, knjizi koja je Hesea spasila siromaštva i anonimnosti; i mnoge od njegovih knjiga jesu prepričavanja jednog istog mita, onoga kojeg je Hese osmislio da bi objasnio svoju nesrećno postojanje. Uistinu, Heseovi romani se najbolje razumiju kao sukcesivne verzije duhovne autobiografije – forma koja je bila

glavni element pietističke književnosti. „Jedini način kako mogu početi“, rekao je jednom prilikom Hese o svom pisanju, „je činom ispovijedanja“. To je izjava koju bi svakako podržao njegov deda po ocu, ljekar koji je iza sebe ostavio dva toma memoara. Zaista, u svojoj pobuni protiv pietističkog vaspitanja, Hese je završio tako što je rekapitulirao njegove centralne teme: nikad se nije riješio navike rigoroznog samoispitivanja, svog osjećaja nedostojnosti i čežnje za iskustvom božanskog.

Razlika je u tome što on nije mogao zamisliti da bi takvo iskustvo mogao pronaći unutar pietizma. „Da sam odrastao u respektabilnoj vjerskoj tradiciji, na primjer kao katolik, vjerovatno bih se držao vjere do kraja svog života“, objasnio je podrugljivim tonom. Umjesto toga, nešto ga je tjeralo da duhovnu mudrost traži u drugim tradicijama, uvijek se diveći ličnostima koje su se suprotstavljale doktrini i dogmi. Franjo Asiški bio mu je rana inspiracija: Hese je napisao kratku biografiju ovog sveca koji je propovijedao životinjama i govorio o suncu i mjesecu kao svojim bratu i sestri.

Uskoro je pogledao još dalje – posebno ka religijskim tradicijama Indije. Ovo je također bila neka vrsta atavizma – njegov je deda po majci bio misionar koji je proveo godine u Indiji i njegova majka je dijelom odrasla tamo. Ali, dok su oni bili tamo da šire hrišćansku vjeru za koju su vjerovali da je jedina prava, Hese je tamo otišao kao tragač. Godine 1911. krenuo je impulsivno na putovanje na Cejlon i u Singapur, koje se u to vrijeme pokazalo razočaravajućim za njega – nije se mogao privići na klimu – ali je ono postavilo temelje za njegovu kasniju knjigu *Putovanje na istok*, u kojoj je zamislio postojanje tajnog spiritualnog društva koje je uključivalo najveće umove Evrope i Azije.

Knjiga koja povezuje Hesea sa Indijom za većinu čitalaca je naravno *Sidarta*. Objavljena 1922. nakon svjetskog rata koji je uništio i diskreditovao evropsku civilizaciju, *Sidarta* pronalazi pribežište u vremenskim i prostornim daljinama – u Indiji u doba Bude, u 5. vijeku prije nove ere. U ovoj kratkoj knjizi Hese svodi svoju arhetipsku priču na njeno mitsko jezgro. Još jednom se srećemo sa osjetljivim i nadarenim mladićem – Sidartom, sinom bramanskog sveštenika – koji odbacuje svoju porodicu, njena stremljenja i njenu religiju i odlazi na put otkrivanja svoje istine.

Na svom putu on prolazi kroz iskustvo odricanja kao lutajući asketski monah, i iskustvo zasićenosti kao bogati ljubavnik lijepe kurtizane Kamale. Ali on ostaje nesrećan sve dok ne otkrije da jedina prava mudrost leži u odbacivanju veza, pasivnom prihvatanju svega što se dešava. Život ne može da se popravi na jednom mjestu; on teče kao rijeka na kojoj je Sidarta primio svoju spoznaju: „I kad bi Sidarta pažljivo slušao rijeku, njenu pjesmu od

hiljadu glasova, kad ne bi slušao tugovanku i smijeh, kad svoju dušu ne bi vezivao za bilo koji od tih glasova i ulazio u nj sa svojim ja, već čuo sve, cjelinu, čuo jedinstvo – onda se grandiozna pjesma od hiljadu glasova sastojala od jedne jedine riječi, a ta je glasila Om: savršenstvo.“

Sidarta se pojavljuje kao neka vrsta pisanja mudrosti – učenja. Ipak, centralna poruka knjige je nemogućnost učenja od gurua ili učitelja bilo čega važnog. Sidartina spoznaja zvuči veoma budistički, a Hese je i posudio ime svom liku od Sidarte Gotame, utemeljitelja budizma. Ali u najvažnijoj sceni knjige Sidarta se susreće s Budom – i odbacuje ga. Dok njegov povučeniji i više konvencionalan prijatelj Govinda postaje budistički monah, Sidarta zna da bilo koja vrsta religije – čak i ona prava, vrijedna svakog poštovanja – jeste prepreka prosvjetljenju. „Nikada niko neće postići iskupljenje kroz učenje“, uzvikuje on. Uostalom, Buda nije postao Buda slijedeći Budu; on je stvorio svoj, jedinstveni put. Heseov moral je sličan onome slavnog zen koana: „Ako sretnete Budu na putu, ubijte ga.“

Heseovo insistiranje na uzdavanju u sebe, uz odjeke Emersona – još jednog pisca fasciniranog istočnim religijama – pomoglo mu je da postane pouzdan vodič za generacije čitalaca čija je vjera u institucije bila uništena Prvim svjetskim ratom. I zaista, Heseova reputacija mudraca počiva uglavnom na knjigama koje je napisao poslije rata – počevši sa *Demijanom* 1919. i nastavljajući sa *Sidartom* i *Stepskim vukom* tokom 20-ih godina.

Iako je bio njemački državljanin, Hese je bio stanovnik Švajcarske – živio je tamo povremeno tokom ranih godina svog života, a od 1912. preselio se tamo za stalno – i gledao je na ratnu groznicu koja je uhvatila Njemačku sa ironijskim otklonom. (I pored toga dobrovoljno se prijavio u njemačku armiju, ali je odbijen zbog slabog vida koji je bio rezultat povrede prilikom jednog vatrometa.) Na početku rata Hese je objavio esej u kojem je, iako još uvijek izražavajući nadu u njemačku pobjedu, insistirao na potrebi očuvanja ljudskih vrijednosti i komunikacije među narodima. „Ovaj katastrofalni svjetski rat trebalo bi, više nego ikada do sada, da nas natjera da shvatimo da je ljubav bolja od mržnje“, napisao je. Čak i jedno takvo, mlako priznanje okrenulo je mnoge Nijemce protiv njega. Do kraja života napadaće ga zapjerenjeni nacionalisti, u štampi i kroz redovna pisma mržnje.

Po istom obrascu, 30-ih godina 20. vijeka Heseovo neprijateljstvo prema Hitleru bilo je automatsko. Nacizam je sa svojim žrtvovanjem pojedinca državi i rasi predstavljao suprotnost svemu u što je vjerovao. U martu 1933, svega 7 nedjelja po Hitlerovom preuzimanju vlasti, Hese je pisao nekom novinskom dopisniku u Njemačkoj:

„Dužnost je svih produhovljenih ljudi da stanu na stranu duha i kada narod krene zavijati pa-

triotske pjesme koje su im njihove vođe naredile da pjevaju, da se tome ne pridruže“. Ipak, dok je udomljavao mnoge emigrantske pisce – uključujući i Tomasa Mana s kojim je bio dobar prijatelj – Hese se nikada nije bacio u antinacističku politiku. Deker naglašava da je u 30-im godina Hese pružao tihi otpor uređujući i objavljujući radove zabranjenih jevrejskih autora, uključujući Kafku. Ipak, njegove knjige nacisti navodno nisu zabranili sve do 1943.

Tomas Man je na kraju Prvog svjetskog rata objavio knjigu pod imenom *Refleksije nepolitičnog čovjeka*; naslov bi se mogao jako dobro primijeniti na Hesea, za koga je biti nepolitičan bio jedan od glavnih životnih principa. Nakon svega, ako su svijet i „ja“ samo opsjene, zabluda je vjerovati da se oni mogu iskupiti. Onima koji su očekivali da će njegov stav protiv Hitlera biti više javan, Hese je odgovorio da je antifašizam jednako izdaja svog ja koliko i fašizam sam: „Kakve to veze ima sa mnom?“, pitao je. „Ja ne mogu primijeniti ništa. Ono što mogu učiniti je da ponudim malo pomoći onima koji, kao i ja, teže u svemu što misle i čine da podriju svu tu prljavu rabotu stremljenja za moći i političkom supremacijom.“

Ovakav stav prema politici i istoriji karakterističan je za ono što je Hegel nazivao „divnom dušom“ – onom koja ostaje neukaljano od svijeta jer odbija da se bavi njime. Izraz je izumio Gete, koji ga je koristio u svojim *Ispovijestima lijepe duše*, fiktivnim memoarima u kojima pietistička plemkinja opisuje svoj duhovni život. Hesea bi, po analogiji, mogli nazvati ružnom dušom, onom koja je tako okupirana svojim duhovnim boljkama da spoljni svijet na nju ne ostavlja gotovo nikakav utisak. Ovo je takođe ključ Heseove privlačnosti za mlade čitaoce, koji rijetko gledaju izvan granica svog ja. Međutim, potpuni integritet Heseove okrenutosti sebi je ono što garantuje trajnost njegovog pisanja. Dok god se ljudi bore s potrebom da budu ono što jesu i poteškoćama da to postignu, on će ostati živa prisutnost – što je možda i bolje nego biti veliki pisac.

Adam Kirsch je pjesnik, kritičar i autor knjige „*The global novel: Writing the world in the 21st century / Globalni roman: pisanje svijeta u 21. vijeku*“, *Columbia Global Reports* 2017.

[The New Yorker](#), 19.11.2018.

Preveo Vladan Kosorić

Izvor: [Peščanik.net](#), 05.03.2019.

21.04.2021. - by *Sinhro.rs*

Industrija laži

Postoji li pravo povratka?

Da je pravo na povratak, koje Palestinci traže, dato svim desetina miliona ljudi koji su iščupani iz korena tokom dvadesetog veka, globalna stabilnost bi se urušila. Zbog toga takvo pravo nije dato nikome posle stvaranja nacionalnih država. Međunarodni tribunali su jasno rekli da takvo pravo ne postoji.

Na desetine miliona ljudi doživelo je bolno iskustvo čupanja iz korena tokom dvadesetog veka. Međutim, da ih je svet tretirao onako kako tretira Palestince – i dalje ih definišući kao izbeglice, uspostavljajući bezbrojne organizacije kojima održava njihov status izbeglica i legitimišući njihovo „pravo na povratak“ – bili bismo svedoci bukvalnog svetskog rata. Milioni Hindusa bi i dalje bili „izbeglice“ i njihovi potomci bi zahtevali da se vrate u Pakistan. Na Balkanu bi došlo do ogromne redistribucije naroda i stvorila bi se komplikovana etnička situacija koja bi sigurno dovela do rata svih protiv svih i do masakara. Bezbrojni konflikti, koji su odavno završeni i zaboravljeni, ponovo bi bili potpaljeni.

Niko ne misli da bi to bilo primenljivo. Niko ne veruje da bi milioni muslimana trebalo da se vrate u Grčku ili Bugarsku, da milioni hrišćana treba da se vrate u Tursku, ili da bi milioni Nemaca trebalo da budu vraćeni u Češku republiku ili u Poljsku. Kada bi „pravo na povratak“ zaista bilo legalizovano globalno, mnoge države bi se urušile i/ili rastvorile se u neprekidnom krvoproliću. Srećom, naš savremeni svet je racionalan, čvrsto stoji na svojim nogama – bar kada se radi o „pravu na povratak“. Nema nameru da postavi zahteve koji bi rezultirali globalnim haosom i urušavanjem država u ime utopijskog koncepta pravde u nesavršenom svetu. Svet je razuman – sve dok se ne dođe do izraelsko-arapskog sukoba.

Na tom mestu svet najednom menja pesmu. Crno postaje belo, belo postaje crno, a razdvajanje dva suparnička nacionalna oslobodilačka pokreta postaje aparthejd. Sve ono što važi za sve druge sukobe na zemljinoj kugli, najednom ne važi kada se radi o Jevrejima. Ono što je važilo za Bugarsku, Tursku i Grčku, za nekadašnju Čehoslovačku, za Indiju i Pakistan, za Evropu, za Balkan, i za mnoga druga mesta na globusu, na neki način „nije tačno“ kada je Izrael u pitanju. Za Izrael moraju da važe standardi koji ne važe za ostatak čovečanstva – uistinu suprotni standardi.

I tu se hor međunarodnih organizacija fokusira isključivo na propagandu koja se vodi u celom svetu, a time se istovremeno pojačava i održava problem sa palestinskim izbeglicama. Cilj je sasvim jasan: naterati

Izrael – i samo Izrael – da prihvati „pravo na povratak“ kojim će Sveta Zemlja biti zapaljena. Ima onih koji podržavaju takvo rešenje jer su naivni ili ne znaju. Ima onih koji ga podržavaju jer ih takav stav svrstava među one koji su deo modernog „diskursa o ljudskim pravima“ u globalnim intelektualnim krugovima. Sve je to, naravno, laž. Vodeći zastupnici te ideje ne podržavaju ljudska prava, a svakako ne rade u smeru miroljubivog razrešenja. Cilj im je da se stvari zakuva. Ili, kao što je jedan od Arafatovih savetnika, Saker Habaš, jednom rekao: „Pravo na povratak je karta koja dobija, podrazumeva uništenje Izraela.“¹ On nije jedini koji tako misli.

Pošto su se mnogi slučajevi etničkog čišćenja, transfera i razmene stanovništva dogodili pre, za vreme i posle 1940-ih godina, potrebno je pažljivo i na kritički način razmotriti – kako iz praktične tako i iz pravne perspektive – da li postoji osnova za postojanje „prava na povratak“. Oni koji podržavaju pravo na povratak svoju tvrdnju zasnivaju na Rezoluciji broj 194 Generalne skupštine UN, i na pet dodatnih dokumenata koji odlikavaju volju međunarodne zajednice i navodno obezbeđuju pravnu osnovu palestinskih zahteva za repatrijaciju u Izrael:²

- Opšta deklaracija o ljudskim pravima, Član 13(2): „Svako ima pravo da napusti bilo koju zemlju, uključujući i svoju, i pravo da se u svoju zemlju vrati.“³

- Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima, Član 12(2): „Svako će biti slobodan da napusti bilo koju zemlju, uključujući i sopstvenu.“⁴ Prema palestinskom tumačenju, čak je i onima koji su bili rođeni izvan svoje zemlje, i koji nikada nisu u njoj živeli, dozvoljeno da se u nju vrate, ukoliko su održavali efektivnu vezu s njom i nikad se nje nisu odrekli.

- Međunarodni sporazum o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije, Član 5(d)(ii), u vezi sa „Pravom da se napusti bilo koja zemlja, uključujući i sopstvena, i pravo da se u sopstvenu zemlju vrati.“⁵

- Sporazum iz 1951. godine o Statusu izbeglica, Član 1(C), koji govori o povratku izbeglica i njihovom stupanju u status stanovnika zemlje iz koje potiču.⁶

- Pravo na povratak je opšti princip međunarodnog zakona, potvrđen od strane američkih i evropskih Sporazuma o ljudskim pravima, Evropske unije i Evropskog suda za ljudska prava za Kipar, Bosnu, Hrvatsku, Kosovo, Ugandu i razna mesta u Centralnoj i Istočnoj Evropi.

Amnesty International je čak objavila deklaraciju koja podržava pravo na povratak,⁷ i koja izgleda kao da je direktno izašla iz udžbenika palestinske propagande. Tvrdnja se zasniva na onome što se modernim jezikom naziva „pravom na govor“. Ironija je da *Amnesty International* još od 1940-ih nije ništa slično objavila u vezi bilo koje druge grupe izbeglica.

Da li ti argumenti zaista daju pravo na povratak? Učeni pravници su već utvrdili da gore navedeni sporazumi ne uspostavljaju lično, političko ili pravno pravo na povratak.⁸ I pored toga oni koji podržavaju pravo Palestinaca na povratak tvrde da pomenuti

sporazumi nisu samo deklaracije, već da su zasnovani na sudskim odlukama. Ako je tako, kako je moguće da desetina miliona onih koji su iščupani iz korena 1940-ih godina nisu dobili pravo na povratak – zasnovano na ovim argumentima? Zašto se ti argumenti ne odnose na Sudetske Nemce, proterane iz zemlje koja se tada zvala Čehoslovačka, ili muslimani koji su proterani iz Bugarske, ili Grci proterani iz Turske ili sa severnog Kipra? Odgovor na to pitanje nećete dobiti od mnogih akademičara, aktivista i novinara koji galame o repatrijaciji Palestinaca u Izrael.

Ključna osnova za taj zahtev nalazi se u Članu 11 Rezolucije Generalne skupštine UN broj 194, usvojene 1948. godine, u kome se kaže:

Odlučuje se da se izbeglicama koje žele da se vrate u svoje domove i da žive u miru sa svojim susedima, treba to pravo odobriti u najbržem mogućem roku, i da treba biti plaćena kompenzacija za njihovu imovinu onima koji odaberu da se ne vrate, kao i za gubitak ili oštećenje imovine, po principima međunarodnog prava ili u imovini, i to od strane Vlada ili vlasti koje su odgovorne.⁹

Ovu su rezoluciju proučili pravni stručnjaci, pa je postalo jasno da, po međunarodnom zakonu, Rezolucija 194 ne daje pravo na povratak. Dalje, treba imati na umu da je to rezolucija Generalne skupštine a ne Saveta bezbednosti. Ona je samo preporuka, a ne obavezujuća rezolucija, kao što je slučaj sa rezolucijama Saveta bezbednosti. Drugo, sve arapske države su ovu rezoluciju odbacile kada je bila stavljena na glasanje, pošto se njom priznaje postojanje države Izrael kao nacionalne države jevrejskog naroda.¹⁰

Treće, rezolucija se odnosi samo na one koji „žele da žive u miru sa svojim susedima“. Teško je zamisliti palestinskog izbeglicu koji želi da se useli u Izrael da bi živio u miru sa „cionističkim entitetom“ – naročito posle decenija anti-izraelskog ispiranja mozga.

Četvrto, rezolucija 194 samo je jedna u seriji rezolucija koje se odnose na izbeglice, i ne odnosi se jednoznačno na repatrijaciju već na integraciju proteranih u zemlju u kojoj se izbeglice sada nalaze.

Rezolucije Generalne skupštine broj 39311 i 39412 iz 1950. godine ne bave se povratkom već takođe integracijom u zemljama domaćinima, sa ciljem da se prekine sa zavisnošću od Agencije UN za pomoć i rad (UNRWA) koja je uspostavljena isključivo radi Palestinaca. Rezolucija broj 513 zahteva da zemlje iz regiona preuzmu odgovornost za brigu o izbeglicama.¹³

Ne treba ni pominjati da su arapske zemlje ignorisale ove rezolucije. Palestinske izbeglice i njihovi potomci su i tada, a i sada, bile vrlo loše tretirane u zemljama domaćinima, uz diskriminaciju koja se graniči sa pravim aparthejdom. Celo jedno poglavlje ove knjige bavi se fenomenom arapskog aparthejda.

Treba napomenuti da Izrael nikada nije izrazio bilo kakvu nameru da preuzme sve izbeglice. U praksi nije nikada bilo kakav etnički konflikt bio razrešen povratkom. Najveći broj arapskih stavova u to vreme odbacivao je povratak – uključujući tu i ponudu Izraela na konferenciji u Lozani da prihvati 100.000 izbeglica

– zato što bi to podrazumevalo priznanje postojanja Izraela.¹⁴ Umesto da rade na razrešenju problema putem integracije i rehabilitacije, arapske države su koristile izbeglice kao političke pione protiv Izraela.

Egipatski ministar spoljnjih poslova Mohamad Saleh a-Din je jasno rekao:

Pomoću zahteva za povratak palestinskih izbeglica, Arapi nameravaju da se vrate kao gospodari a ne kao robovi, jasnije rečeno – tu je namera uništenje države Izrael.¹⁵

Konferencija o izbeglicama 1957. godine u Homsu, Sirija, je objavila:

Svaka diskusija o rešenju problema Palestine koja nije zasnovana na pretpostavci prava izbeglica da unište Izrael smatraće se sknavljenjem arapskog naroda i aktom izdaje.¹⁶

U Rezoluciji 1547 Arapske lige, usvojenoj 1959. godine, kaže se da „(Liga) blagonaklono gleda na davanja mogućnosti za zaposlenje palestinskim izbeglicama koje žive u zemljama članicama Lige, s tim da, u skladu sa generalnim principom, zadrže palestinsko državljanstvo“. ¹⁷ U intervjuu jednim švajcarskim novinara, egipatski predsednik Gamal Abdel Naser je 1961. godine rekao da će „ako se izbeglice vrate u Izrael, ta država prestati da postoji“. ¹⁸ Nema nikakve sumnje da je to tačno. Same palestinske izbeglice su jasno rekly da primena Rezolucije 194 nije napisana u smislu „da žive u miru sa svojim susedima“, već sasvim suprotno od toga. Namera je bila da se sat vrati unazad i da se obezbedi osveta za događaje iz 1948. godine.¹⁹

Međunarodni predsedani

Poučni su načini na koje su druge zemlje-domaćini u prošlosti tretirali nepozvane izbeglice.

Etnički Nemci

Proterivanje etničkih Nemaca dogodilo se otprilike u isto vreme kada se stvarao problem sa palestinskim izbeglicama. Nekoliko godina po masovnom proterivanju u ratom razorenu Nemačku nije bilo nijednog Nemca u izbegličkim kampovima, a pitanje njihovog proterivanja i patnji odzvanjalo je još samo u nemačkoj desnici.

Sve što je do sada ostalo jeste nekoliko organizacija koje se bave diskusijom o proteranima i njihovim pravima, od kojih je jedna Bund der Vertriebenen (BdV), koja ima jednog predstavnika u Bundestagu, Eriku Steinbah. Ima nekoliko pojedinačnih grupa koje pokušavaju da dobiju kompenzaciju koristeći pravna sredstva. Jedna od njih, „Prussian Trust“, takođe se bavi zahtevima u vezi imovine koja je ostala iza proteranih ili koja je ostala za onima koji su učestvovali u velikom bekstvu. To je sasvim marginalna organizacija koja ne uživa podršku ni BdV. Ipak, njihova borba izaziva stvarni strah u Poljskoj, pa su Poljaci jasno kazali da će na svaki takav zahtev odgovoriti većim zahtevom zbog šteta nastalih u Drugom svetskom ratu. U svakom slučaju, zahtevi Nemaca koji su proterani sa poljskih teritorija generalno su odbačeni

2008. godine od strane Evropskog suda za ljudska prava.²⁰ Štaviše, velika većina Nemaca odbacuje ideju o povratku ili kompenzaciji.²¹

Proterivanje 2,5 miliona Sudetskih Nemaca izazvalo je diskusiju unutar Češke Republike o njenoj istoriji, i ta diskusija još uvek traje. Takozvani „Benešovi dekreti“ su dozvoljavali proterivanje Nemaca i konfiskaciju njihove imovine bez kompenzacije. To je bila kombinacija osвете i kazne. Vaclav Havel, vođa Čehoslovačke posle pada SSSR-a, priznao je da je Nemcima učinjena strašna nepravda,²² mada njegova izjava nije imala stvarnog uticaja na širu češku javnost. Svakako da je proteranim Nemcima učinjena nepravda. Verovatno je da su hiljade nastradle tokom proterivanja, a mnogi su pomrli posle tog događaja. Među proteranima je bilo i anti-nacističkih aktivista čiji je jedini zločin bilo to što su bili etnički Nemci.

I pored toga su odnosi između dveju država normalni. Nemci su dobrodošli gosti. Po pravilima EU o slobodnom kretanju, pojedinim Nemcima je dozvoljeno da žive gde god požele, pa i u predelima iz kojih su bili prognani. Sve to, međutim, ne menja suštinsku poentu: ni pomenuto priznanje krivice, ni normalizacija odnosa, nisu doveli do izmene Benešovih dekreta, a kompenzacije i povratak nisu na dnevnom redu.

Jugoslavija

Po raspadu Jugoslavije i posle etničkih ratova između 1991. i 1995. godine, postignut je sporazum o povratku izbeglica u svoje domove – pre svega povratak oko 200.000 Srba u Hrvatsku. Prema raznim izveštajima Ujedinjenih nacija, taj se povratak događa, ali uglavnom u područjima gde su Srbi većina. Kada je bio stvoren veći problem sa izbeglicama, viši službenik za odnose sa javnošću komisije koja se bavila rehabilitacijom izbeglica, objasnio je da postoji jasna pojava naseljavanja izbeglica na mestima gde čine većinu, ali ne i na mestima gde su manjina.²³

Hrvatska

Hrvatska je specijalan slučaj jer, kao i u slučaju arapsko-izraelskog sukoba, uključuje povratak manjine u zemlju u kojoj druga etnička grupa čini većinu.²⁴

Istorija obeju etničkih grupa, Hrvata i Srba, svedoči o neprijateljstvima koja je teško prevazići. U Drugom svetskom ratu su Hrvati, koji su saradivali sa Nemcima, ubili između 300.000 i 500.000 Srba. I 1990. godine su obe strane počinile zločine prema onoj drugoj strani. Hrvati su bili proterani iz delova Hrvatske, a Srbi su bili proterani posle toga. Uprkos svemu tome, Srbi danas ne žele uništenje Hrvatske, i nema nacionalističke ili verske propagandne kampanje u smislu brisanja Hrvatske sa mape.

Godine 2006, izveštaj organizacije „Human Rights Watch“ objašnjava da Zagreb otežava ponovno naseljavanje Srba u Hrvatsku,²⁵ i da se ono događa sasvim usporeno. Od 2017. godine u Hrvatskoj je bilo nastanjeno 200.000 Srba, što je oko 5% ukupnog stanovništva.²⁶ Za razliku od povratka Palestinaca u Izrael, potpuni povratak Srba u Hrvatsku ne bi promenio njen

status kao nacionalne države, dok bi princip etničke i verske homogenizacije ostao netaknut. To nije slučaj sa zahtevom Palestinaca za povratak. To bi demografski moglo da poništi postojanje Izraela kao nacionalne države jevrejskog naroda, sa solidnom jevrejskom većinom.

Kipar

Godine 1974. dogodio se vojni udar na ostrvu Kipar, uz podršku grčke vojne hunte koja je tada vladala Grčkom. Turci su odgovorili tako što su izveli invaziju. Obe strane su ozbiljno prekršile međunarodne zakone, uključujući i masakre. Došlo je do proterivanja oko 200.000 Grka iz severnog dela ostrva koji su osvojili Turci, i do sporazumnog transfera oko 51.000 Turaka iz grčkog dela. Turska invazija je proizvela stvaranje turskog političkog entiteta, Turske republike severni Kipar (TRNC), koji nije priznat od strane ostatka sveta. Turci su takođe prebacili oko 150.000 useljenika iz Turske na ostrvo, uz više desetina hiljada vojnika koji u tom delu ostrva održavaju vojni režim.²⁷

Pitanje kiparskih izbeglica više je relevantno za palestinski slučaj nego za neke druge slučajeve, pošto najveći broj tih ljudi nije na dnevnom redu svetske zajednice, pa oni koji pokušavaju da skrenu pažnju na njih bivaju smatrani zagovornicima rata. Međutim, o pitanju kiparskih izbeglica mnogo se pričalo u međunarodnoj areni, sa ciljem dolaska do sporazuma kojim bi ostrvo ponovo bilo ujedinjeno. Dalje, pitanje izbeglica, kompenzacija i povratka izazvalo je široke pravne rasprave posle žalbe grčkih izbeglica Evropskom sudu za ljudska prava.

Na referendumu koji je sproveden na Kipru, Grci su odbacili predlog sporazuma koji je dao tadašnji Generalni sekretar UN Kofi Anan. Međutim, ono što najviše povezuje to pitanje sa pitanjem palestinskih izbeglica jesu smernice za rešavanje pitanja izbeglica koje su priznali Evropska unija i međunarodna zajednica po pitanju Kipra.

Sporazum sadrži sledeće tačke: Prvo, priznaje se demografska jedinstvenost ostrva, što podrazumeva grčke i turske elemente, i situacija stvorenu turskom invazijom. Drugo, nema priznanja grčkog prava na povratak u ranije domove, svakako ne masovnog. Član 2 u Poglavlju 6 ograničava broj povratnika na 21% u bilo kom od područja, i to tek posle dve decenije – za koje vreme će ograničenje biti još strožije. Član 4 daje pravo na povratak samo onima koji su stariji od 65 godina, i to samo sa supružnikom ili još jednim članom porodice. Treće, povratnici mogu da dobiju građansko pravo tek posle prođe sedam godina.²⁸

Treba početi s tim da, imajući u vidu to što je rečeno, i pod pretpostavkom da međunarodni principi treba da budu smernice za sve takve slučajeve, od Izraela se može tražiti da usvoji slične smernice. Postoji argument da sve treba da bude tako - ukoliko ne postoje jedinstvene okolnosti koje zahtevaju odstupanja. Pod pretpostavkom da Izrael prihvati takav sporazum, on bi zapravo trebalo da „izveze“ Palestince u susedne zemlje i da prestane da prihvata nove, pošto je već

prešao demografsku granicu od 21% manjinskih stanovnika, kao što je navedeno u sporazumu za Kipar.

Bilo je vremena kada su Palestinci tvrdili da kiparski presedan pokazuje da i oni imaju pravo na povratak. Oni su se, između ostalog, oslonili na presudu Evropskog suda za ljudska prava koji je priznao pravo na povratak i restituciju imovine grčkih izbeglica sa turske strane Kipra.

Godine 1996, u procesu Loizidou protiv Turske,²⁹ Evropski sud za ljudska prava je postavio presedan time što je priznao pravo na povratak i pravo na kompenzaciju etničkim Grcima koji su proterani sa severne strane Kipra koja je pod kontrolom Turaka. Međutim, 2009. godine je ta presuda prevaziđena presudom u slučaju Demopolous i drugi protiv Turske.³⁰ U međuvremenu su se okolnosti promenile. Turski režim je uspostavio Komisiju za nepokretnosti (IPC) koja se bavila zahtevima za kompenzaciju. Grčke izbeglice nisu imale poverenja u tu Komisiju, ali sud jeste. Detalji sudske presude zaslužuju posebnu pažnju.

Prvo, Sud je presudio da je, 35 godina posle protežiranja, pošto su „prošle generacije“, i posle nekoliko razmena stanovništva, ovaj slučaj postao opterećen političkim, istorijskim i činjeničnim složenostima, i da je tu potrebno političko rešenje.³¹

Drugo, Sud je presudio da bi nasilna restitucija imovine bila nepraktična bez referenci na sadašnje korišćenje nepokretnosti, bilo od strane države ili od strane pojedinaca.³² Još važnije, Sud je rekao da ne bi prisiljavao na masovnu obaveznu evakuaciju muškaraca, žena i dece na osnovu državnog naređenja, e da bi na njihovo mesto naselio neke druge ljude, čak i ako su ti drugi preživeli nepravdu. I, u svakom slučaju, jedna nepravda ne bi trebalo da bude razlog da se učini druga nepravda.³³ Štaviše, ne postoji pravni presedan sudske obavezne restitucije imovine bez referenci na treću stranu.³⁴

Treće, Sud je presudio da je razmena imovine prihvatljiv oblik kompenzacije.³⁵

Četvrto, Sud je presudio da su argumenti „dom“ i „porodične veze“ irelevantni ukoliko tužitelji nikada nisu živeli na/u imovini o kojoj je reč, ili su od nje bili odvojeni mnogo godina.³⁶

Iz svega rečenog jasno je, ne samo u praksi već i pravno, da je insistiranje na posebnim pravima na povratak Palestinaca izmišljotina koju podupiru mnoge nevladine organizacije, akademičari i anti-izraelski aktivisti. Naravno da postoji nekoliko razlika između događaja na Kipru i onih koji su se dogodili tokom rata 1948. godine. U tom drugom slučaju, na primer, Arapi su odbacili razne rezolucije UN, započeli rat i pretili da će Jevreje baciti u more.

Zaključak: desetina miliona izbeglica u celom svetu bilo je iščupano iz korena i raseljeno po raznim mestima tokom dvadesetog veka. Jedino 700.000 palestinskih izbeglica ostaju „problem“ koji Ujedinjene nacije, međunarodna zajednica i arapski svet održavaju aktuelnim – uz podršku hora akademičara i medija koji proizvode bukvalno na hiljade članaka i knjiga da bi se sakrile kako posebne okolnosti koje stoje iza situacije

sa palestinskim izbeglicama, tako i uporedni kontekst. Od svih desetina miliona izbeglica koje su nastale tokom godina, samo jedna grupa dobija drukčiji, poseban tretman, samo jedna grupa ima sopstvenu agenciju Ujedinjenih nacija, samo jedna grupa je izbegništvo i žrtvu pretvorila u svoj prvenstveni razlog postojanja, i samo jedna grupa dobija poseban tretman od strane bezbrojnih akademičara i novinara. Nijedna druga grupa izbeglica nije toliko vremena ostala siromašna i bespomoćna.

Dvoličnost međunarodne zajednice

Hipokrizija počinje, ali se na tome ne završava, od činjenice da Ujedinjene nacije imaju dve agencije koje se bave izbeglicama. Prva – kancelarija Visokog komesara UN za izbeglice (UNHCR) – koja se bavi izbeglicama u celom svetu, dok je druga - Agencija UN za podršku i rad palestinskih izbeglica (UNRWA) – posvećena isključivo Palestincima, u skladu sa Rezolucijom br. 302 Generalne skupštine, iz 1949.³⁷ Svrha UNHCR je pomoć izbeglicama da započnu novi život i da prevaziđu svoj izbeglički status. Cilj UNRWA je suprotan – održavanje tog statusa.

Uz pomoć Ujedinjenih nacija, na desetina miliona izbeglica prestale su da budu izbeglice, ali posle skoro sedamdeset godina nijedna palestinska izbeglica nije izgubila svoj „izbeglički“ status. Nasuprot tome, zahvaljujući pojavi druge i treće generacije, broj palestinskih izbeglica je narastao na više od pet miliona, neuporedivo više od početnih 700.000 koji su izbegli.³⁸

Dve pomenute agencije takođe imaju drugačiju definiciju „izbeglice“. Kada je reč o Palestincima, definicija glasi: „osobe čije je normalno mesto stanovanja bila Palestina u periodu od 1. juna 1946. do 15. maja 1948“. To znači da su čak i oni koji su iz inostranstva ušli u zemlju početkom 1946, privučeni mogućnostima zaposlenja u mandatnoj Palestini, automatski postali palestinske izbeglice – čak i ako su bili egipatske, jordanske, sirijske ili libanske nacionalnosti, a u Palestinu su došli na privremeni rad. Samo dve godine života na tom mestu daje osobi, kao i svim njenim naslednicima, pravo na neprekidnu pomoć od strane UNRWA. To nije slučaj sa običnim izbeglicama na bilo kom drugom mestu u svetu. Svi oni moraju da zadovolje jedan broj uslova da bi se kvalifikovali za pomoć UNHCR. UNRWA je kasnije čak izmenila svoju definiciju izbeglice, tako da bi broj mogao da bude povećan.³⁹

Dalje, prema definiciji UNHCR-a, izbeglica koja se nastanila u drugoj zemlji i postala njen aktivni stanovnik, više nije izbeglica. To ne važi za Palestince. Jordan je dao državljanstvo stotinama hiljada palestinskih Arapa, od kojih su neki bili čak državni ministri, ali – prema čudnim i jedinstvenim standardima UNRWA – oni su i dalje „izbeglice“. Još jedna značajna razlika je da, u slučaju običnih izbeglica, samo jedna osoba je izbeglica – ne i njeni rođaci, a svakako ne i njeni potomci. Sa Palestincima je slučaj upravo suprotan. Izbegništvo je sada nasledno, prelazi sa generacije na

generaciju, pa čak i na unuke koji nikada nisu ni videli Palestinu. Isto se odnosi i na ekonomski status. Obična izbeglica, koja izbegne siromaštvo ili zavisnost od drugih, više se ne kvalifikuje za status izbeglice. Palestinci, međutim, ostaju izbeglice čak i kada postanu milioneri.⁴⁰

U Rezoluciji br. 302, koja se bavila početkom rada UNRWA, kaže se da UNRWA treba da se „konsultuje sa zainteresovanim vladama na Bliskom istoku u vezi mera koje one treba da preduzmu u sklopu priprema za vreme kada projekt međunarodne pomoći više ne bude stajao na raspolaganju“.⁴¹ Ova rezolucija, kao i većina drugih rezolucija u vezi palestinskih izbeglica, nikada nije sprovedena. I tako je problem palestinskih izbeglica postao permanentna stavka kojom se bavi organizacija Ujedinjenih nacija. Broj izbeglica raste iz godine u godinu i stvara problem epskih razmera, koji sprečava razrešenje izraelsko-palestinskog sukoba.

Dobar primer razlika u delovanju dveju UN agencija predstavlja nedavni slučaj kada je 117 palestinskih izbeglica iz Iraka prebačeno u Čile. Srećom, UNRWA ne operiše u Čileu, tako da je njihov slučaj rešavao UNHCR – i to na isti način kao što uvek čini sa svim drugim izbeglicama. Nađen im je novi dom, data im je skromna svota novca i dobili su pomoć za rehabilitaciju.⁴² Da se nije tako dogodilo, da su završili u rukama UNRWA, ostali bi da žive u bednim uslovima, zavisili bi od kupona za hranu i od darežljivosti stranaca, i to na neodređeno vreme u budućnosti.

Prema svim prihvaćenim međunarodnim kriterijumima „problem sa palestinskim izbeglicama“ trebalo je odavno da bude rešen. Broj Palestinaca koji su napustili ono što je postalo država Izrael bio je zapravo manji od broja Jevreja koji su u isto vreme napustili arapske zemlje, i koji su u međuvremenu odavno ponovo izgradili svoje živote.

Izrael svakako nije bio jedino mesto na svetu koje je iskusilo razmenu stanovništva posle nacionalnog ili verskog sukoba. Niti se taj fenomen time završio. Arapske i muslimanske zemlje su stvorile najveći broj izbeglica na svetu. Danas Sirija i Afganistan zauzimaju prva mesta na tom spisku.⁴³ Etnička čišćenja na Bliskom istoku, koja često prerastaju u genocid, stvorila su na milione izbeglica i stotine hiljada žrtava. Svakog dana se 28.300 ljudi na svetu nasilno raseljava, većina njih usled među-muslimanskih sukoba.

Kada neki arapski režim učini zločin, arapski svet ćuti. Godine 2009. je Međunarodni sud za zločine izdao nalog za hapšenje sudanskog predsednika Omara al-Bašira zbog ratnih zločina.⁴⁴ Kako su reagovalе arapske države? Na sastanku Arapske lige 2009. godine, oni su izdali deklaraciju kojom se Bašir podržava i kojom se identifikuju s njim.⁴⁵ Užasi nastavljaju da se događaju u regionu, uz otvorenu i prećutnu saglasnost celog arapskog sveta. U Siriji, Iraku, Libiji i u drugim zemljama nekažnjeno se događaju etnička čišćenja verskih ili rasnih zajednica, a ipak Arape interesuje samo jedna manjina, i to samo na rečima – Palestinci. Nije to nikakav dokaz istinske brige, pošto Arapi tretiraju Palestin-

ce mnogo gore nego što su Izraelci to ikad činili posle 1967. godine.

Palestinci zaista jesu žrtve – sopstvenog izbora, svoje vođstva, arapskih država koje ih iskorišćavaju, i od naivne međunarodne zajednice koja održava njihovo jadno stanje.⁴⁶ Razrešenje problema potomaka palestinskih izbeglica isto je kao i za izbeglice bilo gde drugde na svetu: integracija u novu zemlju bitisanja. UNRWA treba da bude transformisana u agenciju za integraciju i rehabilitaciju, umesto da produžava jad, održavajući nadu da će doći do parcijalnog povratka u palestinsku državu – ako i kada Palestinci budu zaista spremni za rešenje sa dve države za dva naroda. Na kraju, ne treba izgubiti iz vida činjenicu da svako rešenje problema palestinskih izbeglica takođe treba da obuhvati pitanje kompenzacije jevrejskih izbeglica iz arapskih zemalja, koje su tokom istog konflikta bile iščupane iz korena.

Međunarodno prihvaćen pristup izbeglicama i pravu na povratak ima zajednički imenitelj: shvatanje da stvaranje etničke ili verske homogenizacije sprečava sukobe. To ne znači da treba težiti stopostotnoj homogenizaciji. Međunarodne smernice koje govore o homogenizaciji, kao što su bile izražene u predlogu sporazuma o Kipru, ukazuju na rešenje problema potomaka palestinskih izbeglica. Da je svet Palestince tretirao na isti način kao i sve druge izbeglice – Nemce, Induse, Pakistance i ostale – danas ne bi bilo problema sa palestinskim izbeglicama. Međutim, zahvaljujući upadljivo nefer i nemudroj odluci, Ujedinjene nacije su Palestince tretirale kao poseban slučaj. Međunarodna zajednica se tome priključila. Čak i ako formalno ne priznaje pravo Palestinaca na povratak, ona ga i dalje finansira. Samo Evropska unija finansira na desetine organizacija koje zastupaju taj zahtev. To je ona ista Evropska unija koja takve zahteve smatra ratno-huškačkim – kada se odnose na Evropu.

Pretpostavka da svaka država ima pravo da održi etničku ili versku homogenost, zasnovana na principu samoopredeljenja i da izbeglice nemaju pravo na povratak, treba da se odnosi i na Izrael. To znači da i Izrael mora da poštuje pravo Palestinaca na samoopredeljenje, mada Judeja i Samarija (Zapadana Obala) jesu deo istorijske domovine jevrejskog naroda. Drugim rečima, Jevreji imaju pravo da se vrate u državu Izrael, da se tamo uspešno razvijaju, ali ne i u Palestinu. Slično tome, Palestinci imaju pravo da se vrate u buduću palestinsku državu, da se u njoj uspešno razvijaju, ali ne i u Izrael. Taj princip mora važiti kada se radi o pitanjima imigracije i spajanja porodica.

Pitanje izbeglica pokrenuto je tokom samita u Kemp Dejvidu i u Tabi 2000-2001. godine, a još ozbiljnije tokom razgovora izraelskog Ministra spoljnjih poslova Cipi Livni (koju je izraelski kabinet ovlastio da sprovodi pregovore), i palestinskog premijera Ajmeda Kureija (Qurei) (takođe poznatog pod imenom Abu Ala) 2008. godine. Ono što je sa tih razgovora procurelo (i što je nazvano „Palestinski papiri“) stvorilo je utisak umerenosti među Palestincima. Pažljivije

proučavanje tog teksta pokazuje da se radilo o pogrešnom utisku.⁴⁷

Bilo je i drugih glasova koji su ukazivali na promenu na palestinskoj strani. Prvi je bio predsednik Univerziteta al-Kuds (Quds), Sari Nuseibeh (Nusseibeh), koji je 2002. godine, zajedno sa članom Laburističke partije i ranijim šefom izraelske interne bezbednosne službe (Šin Bet) Ami Ajalom objavio deklaraciju o principima.⁴⁸ Među ove principe spadao je i sporazum zasnovan na granicama od pre 1967. godine, uz razmenu teritorija i povratak Palestinaca u palestinsku državu, ne u Izrael.

I Ženevski sporazum je uključivao izvestan stepen palestinskog povlačenja sa beskompromisne pozicije u vezi povratka izbeglica u Izrael. Kontekst palestinskog diskursa i to javnih ličnosti kao što su palestinsko-američki istoričar Rašid Kalidi, palestinski sociolog Salim Tamari (direktor Instituta za palestinske studije), i drugi, takođe je pokazivao znakove umerenosti.⁴⁹ To ne znači da su oni predstavnici svih Palestinaca ili da je sporazum iza ugla, ali ipak dolazi do promene.

Problem potomaka palestinskih izbeglica jeste otvorena i gnojna rana u izraelsko-arapskim odnosima. Međutim, nije krivica Izraela što taj problem traje. Na prvom mestu: arapsko odbijanje Plana podele dovelo je do rata koji je stvorio problem. Izrael je učestvovao u stvaranju problema, kao što su i arapske države invazijom Izraela, s namerom proterivanja Jevreja. Izrael je, međutim, kasnije apsorbovao svoje izbeglice, dok arapski svet to nije učinio. Od tada pa nadalje, arapski svet i međunarodna zajednica samo su dalje pogoršavali problem: umesto da obezbede lek oni su utrljali so u ranu.

Retorika o povratku izbeglica samo je dalje pogoršala stvari jer se zasniva na dvostrukim standardima i predstavlja nemoguć san. Onaj dan kada Palestinci, i oni koji im žele dobro, shvate da je došlo vreme za normalizaciju pitanja palestinskih izbeglica tako što će ono biti rešeno putem standardne međunarodne procedure i međunarodnih zakona, biće dan radosti. To će biti dan kada će početi da se smanjuju patnje Palestinaca. To će biti dan kada će Palestinci, izbeglice i oni drugi, prestati da budu alatka u rukama nekih drugih. Za njihovo dobro, za dobro mira, taj je dan odavno dobrodošao.

Napomene

1. To je originalno bilo na zvaničnom sajtu Fataha, ali je kasnije uklonjeno. Pregled u vezi ovog pitanja daje Ami Isseroff, "The Palestinian Refugee Issue from a FATEH Perspective," (Pitanje palestinskih izbeglica iz perspektive FATEH-a). 2
MidEast Web, 2010, raspoloživo na http://www.mideastweb.org/fatah_refugee_statemnt.htm.
2. "The Palestinian Right of Return," (Palestinsko pravo na povratak), videti na <http://www.palestineinformation.org/return.html>.

3. Videti na <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights>.
4. Videti na <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>.
5. Videti na <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx>.
6. Ceo tekst Konvencije o izbeglicama iz 1951. raspoloživ je na <http://www.chchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/StatusOfRefugees.aspx>. Posebno obratiti pažnju na sledeće: „Ova Konvencija pretaće da bude primenljiva na svaku osobu koja potpada pod uslove sekcije A, ako: (1) se dobrovoljno ponovo stavio na raspolaganje zaštiti od strane zemlje njegove nacionalnosti; ili (2) je izgubio svoju nacionalnost koju je dobrovoljno ponovo stekao; ili (3) je stekao novu nacionalnost, i ako uživa zaštitu zemlje njegove nove nacionalnosti; ili (4) se dobrovoljno ponovno naselio u zemlji koju je napustio, ili izvan koje je ostao iz straha od progona; ili (5) više ne može, ako su okolnosti s kojima u vezi je bio prepoznat kao izbeglica prestale da postoje, da nastavi da odbija da se stavi pod zaštitu zemlje njegove nacionalnosti; Ovi se uslovi neće primenjivati na izbeglicu koja potpada pod sekciju A (1) ovog člana, ako je u mogućnosti da se pozove na dobre razloge koji proističu iz njegovog ranijeg progona i zato odbija da se stavi pod zaštitu zemlje njegove nacionalnosti; (6) se radi o osobi bez nacionalnosti koja je, jer su okolnosti s kojima u vezi je bila prepoznata kao izbeglica prestale da postoje, sposobna da se vrati zemlji svog ranijeg stanovanja. Ovaj paragraf se neće odnositi na izbeglice koje potpadaju pod sekciju A (1) ovog člana a u stanju su da se pozovu na obavezujuće razloge na osnovu prethodnog proganjanja, i odbijaju da se vrate zemlji u kojoj su prethodno živeli.“
7. Amnesty International, "Israel and the Occupied Territories/Palestinian Authority: The Right to Return: The Case of the Palestinians" (Izrael i okupirane teritorije/Palestinske vlasti: Pravo povratka: Slučaj Palestinaca), 29. mart 2001, <https://www.amnesty.org/en/documents/MD/E15/013/2001/en>.
8. Ruth Lapidot, "Legal Aspects of the Palestinian Refugee Question," Jerusalem Letter/Viewpoints no. 485, Jerusalem Center of Public Affairs, 1. septembar 2002, raspoloživo na <http://www.jepa.org/il/vp485.htm>.
9. Kompletna verzija na engleskom jeziku raspoloživa je na <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/C758572578D1CD0085256BCF0077E51A>.
10. Kurt R. Radley, "The Palestinian Refugees: The Right to Return in International Law." (Palestinske izbeglice: Pravo povratka u međunarodnom zakonu),

11. *American Journal of International Law* 72, br. 3 (1978), str. 586-614.
12. Rezolucija 393 Generalne skupštine Unod 2. decembra 1950: „reintegracija izbeglica u ekonomski život Bliskog istoka, bilo repatrijacijom ili naseljavanjem na drugom mestu je od suštinskog značaja... za realizaciju uslova mira i stabilnosti u regionu... Uspostavljanje fonda za reintegraciju koji će biti korišćen za tražene projekte... ili permanentno sređivanje izbeglica i njihovo skidanje sa pomoći.“
13. essential ... for the realization of conditions of peace and stability in the area... Establish a
14. reintegration fund which shall be utilized for projects requested... or the permanent re-establishment of refugees and their removal from relief."
15. Rezolucija 394 Generalne skupštine UN od 14. decembra 1950. pozivala je „vlade da preduzmu mere koje će obezbediti da će izbeglice, vraćene u zemlju ili raseljene na drugo mesto, biti tretirane bez diskriminacije, bilo po zakonu ili činjenično.“
16. Rezolucija 513 Generalne skupštine UN (VI) od 26. januara 1952:
17. Assistance to Palestine Refugees (Pomoć palestinskim izbeglicama): Reports of the Director and the Advisory Commission of the United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in
18. the Near East.
19. 4. Poziva UNRWA da, zajedno sa vladama, što pre ispita mogućnosti preuzimanja projekata administracijereintegracionih projekata i reintegracije."
20. 5. Zahteva od UNRWA da, zajedno sa vladama, što pre ispita prebacivanje administriranja pomoći tim vladama... UNRWA treba da podnosi troškove.
21. Pogledati u ranijem tekstu diskusiju o arapskom odbijanju povratka, kao i Howard Adelman and Elazar Barkan, *No Return, No Refuge: Rites and Rights in Minority Repatriation* (Nema povratka, nema izbeglica: Običaji i prava repatrijacije manjina) (Columbia University Press, 2011), str. 204. O „ponudi 100.000“ viudeti kod Neil Caplan, *The Lausanne Conference, 1949: A Case Study in Middle East Peacemaking* (Konferencija u Lozani 1949: Slučaj građenja mira na Bliskom istoku). (Tel Aviv University: Moshe Dayan Center, 1993), str. 91.
22. O. Schoenberg, *A Mandate for Terror: The United Nations and the PLO* (Dozvola za terorizam: UN i PLO) (New York: Shapolsky Publishers, 1989), str. 239.
23. Rezolucija koju je usvojila Konferencija o arapskim izbeglicama u Homsu, Sirija, 11-12. juli 1957, objavljeno u *Al-Massa* (bejrutske novine), 15. jula 1957.
24. Videti www.unhcr.org/4cbc60ce6.pdf.
25. Gabriel G. Tabarani, *Israeli-Palestinian Conflict: From Balfour Promise to Bush Declaration: The Complications and the road for Lasting Peace* (Izraelsko-palestinski konflikt: Od Balfurovog obećanja do Bušove deklaracije: Komplikacije i put ka trajnom miru) (Bloomington IN: Authorhouse, 2008, str. 82.
26. Danny Orbach, "The Dreadful and the Trivial: A Response to Paula Schmitt on Palestinian Refugees" (Strašno i trivialno: Odgovor Pauli Šmit u vezi palestinskih izbeglica), +972 *Magazine*, 11. februar 2014, <http://972mag.com/the-dreadful-and-the-trivial-a-response-to-paula-schmitt-on-palestinian-refugees/87061>.
27. European Court of Human Rights (Fourth Section), "Decision as to the Admissibility of Application no. 47550/06 by Preussische Treuhand GmbH against Poland," October 7, 2008, ECHR Case Law, [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["47550/06/appno":\["47550/06"\],"itemid":\["001-88871"\]](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
28. 21 Eric Langenbacher, "Ethical Cleansing? The Expulsion of Germans from Central and Eastern Europe," (Etničko čišćenje? Isterivanje Nemaca iz Centralne i Istočne Evrope) u Nicholas A. Robins i Adam Jones, eds., *Genocides by the Oppressed Subaltern Genocide in Theory and Practice* (Genocid od strane ugnjetenih) (Bloomington: Indiana University Press, 2009), str. 58-83.
29. Ibid., pp. 56-66.
30. Ron Redmond, senior spokesman for the Commission's operations in the Balkans: "We expect that many people will want to go to areas where they are the ethnic majority and not the minority." (Očekujemo da će mnogi ljudi želeći da odu u regione gde su većina a ne manjina) Christopher S. Wren, "Resettling Refugees: U.N. Facing New Burden," *New York Times*, 24. novembar 1995.
31. On "minority return," (O „povratku manjina“) videti Lisa D'Onofrio, "Welcome Home? Minority Return in South-Eastern Republika Srpska," (Dobrodošli kući? Povratak manjina u jugoistočnu Republiku srpsku), Sussex Migration Working Paper no. 19 (University of Sussex, februar 2004); Adelman and Barkan, *No Return. No Refuge*, esp. ch. 1, 4, and 9.
32. Videti Human Rights Watch, "Croatia: A Decade of Disappointment," (Hrvatska: Decenija razočaranja), 5. septembar 2006, <https://www.hrw.org/report/2006/09/04/croatia-decade-disappointment/continuing-obstacles-reintegration-serb-returnees>.
33. According to the country's entry in the 2013 CIA *Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publication/the-world-factbook/geos/hr.html>.
34. Vincent L. Morelli, "Cyprus: Reunification Proving Elusive," (Kipar: Dokazalo se da je ponovno ujedinjenje nemoguće), 15. jun 2017,

- Congressional Research Service 7-5700, R41136, available at <https://fas.org/sgp/ers/row/R41136.pdf>
35. For the full version of the agreement, videti http://www.globalsecurity.org/military/library/report/2004/annan-cyprus-problem_maps_26feb03.pdf.
  36. *Luizidou v. Turkey*, 40/1993/435/514, Council of Europe: European Court of Human Rights, 28. novembar, 1996, raspoloživo na <http://www.refworld.org/docid/43de104d4.html>
  37. *Demopoulos and Others v. Turkey*, Application nos. 46113/99 et al., Council of Europe: European Court of Human Rights, 1. mart 2010, <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-97649>.
  38. Ibid., paras. 84 i 85 odluke.
  39. Ibid., para. 112.
  40. Ibid., para. 116.
  41. Ibid., para. 117.
  42. Ibid., para. 115.
  43. Ibid., para 136.
  44. UN General Assembly resolution 302 (Rezolucija Generalne skupštine UN 302) (IV): "Assistance to Palestine Refugees," (Pomoć palestinskim izbeglicama), 8. decembar 1949/ December 8, 1949, <http://www.unrwa.org/content/general-assembly-resolution-302>.
  45. According to UNRWA itself, the number of refugees treated by them has ballooned from 750,000 in 1948 to five million (Prema samoj UNRWA, broj izbeglica koje opslužuju naduvao se sa 750.000 1948, na pet miliona). UNRWA, "Who We Are," (Ko smo mi?) <http://www.unrwa.org/who-we-are?tid=93>.
  46. Alexander Joffe i Asaf Romirowsky, "Palestinian Refugees Forever?," (Palestinske izbeglice zauvek?), *Haaretz*, 5. jun 2012.
  47. On UNRWA's refugee criteria, see UNRWA , "Frequently Asked Questions," (U vezi izbegličkih kriterijuma UNRWA pogledat „Često postavljena pitanja“) <http://www.unrwa.org/who-we-are/frequently-asked-questions>. For criticism of UNRWA and additional sources (U vezi kritika na UNRWA videti) Arlene Kushner, "UNRWA's anti-Israel Bias," (Anti-izraelska pristrasnost), *Middle East Quarterly* 18, no.3 (2011), str. 84-91, raspoloživo na <http://www.meforum.org/2996/unrwa-anti-israel-bias>.
  48. Cela odluka raspoloživa na <http://www.unrwa.org/content/general-assembly-resolution-302>
  49. "Palestinian Refugees Make Chile their New Home," (Palestinske izbeglice našle novi dom u Čileu) *Khaleej Times*, 2. septembar 2009.
  50. Videti <http://www.unchr.org/figures-at-a-glance.html>.
  51. Videti „Darfur, Sudan: ICC-02/05-01/09 The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir," International Criminal Court, <https://www.icc-cpi.int/darfur/albashir?In-en>.

52. "Arab Leaders Back 'Wanted' Bashir," (Arapski lideri podržavaju „traženog“ Bašira), *BBC News*, 30. mart 2009.
53. Alexander H. Joffe i Asaf Romirowsky. "A Tale of Two Galloways: Notes on the Early History of UNRWA and Zionist Historiography," *Middle Eastern Studies* 46, no. (5. septembar 2010), str. 655-675.
54. Više o ovome u poglavlju o mirovnom procesu.
55. „Statement of Principles," (Izjava o principima), potpisali Ami Ayalon i Sari Nusseibeh 27. jula 2002, raspoloživo na http://www.peacelobby.org/nusseibeh-ayalon_initiative.htm.
56. Delimičan pregled mišljenja videti kod Dan Leon, "The Right of Return: Different Approaches to a Crucial Issue," (Pravo povratka: Razni pristupi suštinskom pitanju), *Palestine-Israel Journal*, 8, no. 2 (2001), str. 86-96.

Gornji tekst je 8. glava knjige *Industrija laži* Ben Dror Jeminija.
Knjigu je preveo Brane Popović

Ben-Dror Jemini je rođen u Tel Avivu u jemensko-jevrejskoj porodici. Studirao je humanističke nauke i istoriju na Univerzitetu u Tel Avivu, a zatim je diplomirao pravo. Nakon diplomiranja, radio je kao savetnik izraelskog ministra za apsorpciju imigracije, a zatim je postao portparol Ministarstva. Godine 1984. započeo je karijeru novinara. Njegova knjiga *Politički udar* je kritika politike i društva u Izraelu. Između 2003. i 2014. Jemini je bio urednik u *Maarivu*. Jemini je 2014. počeo da piše za dnevni list *Jediot Ahronot*. Te godine objavio je knjigu *Industrija laži* koja se bavi nedostatkom odgovornog izveštavanja u savremenim medijima.

U ovom broju

Donatela Di Čezare: Što znači biti pacifist

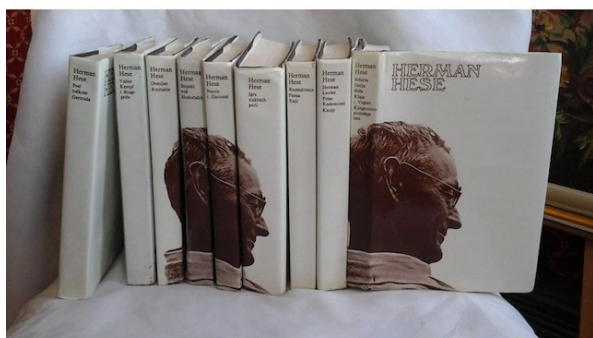
Elio Kapučio: Balkanska Odiseja Predraga Fincija

***** Emigrantska slikovnica
Zdravko Zima: Danilo Kiš, Žamor povijesti**

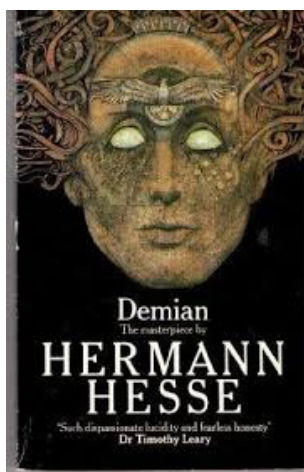
**Krinka Vidaković Petrov: Staro sajmište, Zlo sa imenom i adresom
Aleksandar Jakir: Antisemitizam u Hrvatskoj**

Adam Kirsch: Herman Hese i umjetnost neuspjeha

Ben Dror Jemini: Industrija laži, Postoji li pravo povratka?

U martu 1933, sedam nedjelja po Hitlerovom preuzimanju vlasti, Hese je pisao nekom novinskom dopisniku u Njemačkoj: „Dužnost je svih produhovljenih ljudi da stanu na stranu duha i kada narod krene zavijati patriotske pjesme koje su im njihove vođe naredile da pjevaju, da se tome ne pridruže“.

Alia Mundi, magazin za kulturnuraznolikost

<https://istocnibiser.wixsite.com/ibis>
<http://aliamundimagazin.wixsite.com/aliamundi>

Ne zaboravite da otvorite www.makabijada.com

http://balkansehara.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar www.cendo.hr

Lamed

List za radoznale

Redakcija - *Ivan L Ninić*

Adresa: Shlomo Hamelech 6/21

4226803 Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 61 14

e-mail: ninic@bezeqint.net

<https://listzaradoznale.wixsite.com/lamed>

*Logo Lameda je rad slikarke
Simonide Perice Uth iz Vašingtona*